

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

FRANSIZ DİSKURSUNDA ALQIŞ VƏ QARĞIŞLAR

İxtisas: 5709.01 – Roman dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Nərgiz Ramiz qızı Seyidova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Fransız dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

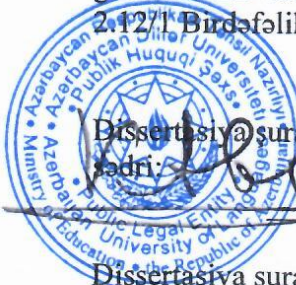
Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Yelena Leonidovna Pasternak

filologiya elmləri doktoru, professor
Larisa Georgiyevna Vikulova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Yelena Leonidovna Tunitskaya

filologiya elmləri doktoru, dosent
Yelena İqoryevna Boyçuk

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən Azərbaycan Dillər Universitetində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BED 2.12.11 Bırdəfəlik Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
akademik
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya elmləri doktoru,
dosent
Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

Elmi seminarın sədri:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Ülfət Zakir oğlu İbrahim

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tədqiqatın aktuallığı müasir dilçilikdə fəallıqla tədqiq olunan linqvokultoloji və koqnitiv istiqamətlərdə bağlılığı həmçinin də qarşımıza qoyduğumuz problemin tam və sistemli şəkildə işlənməsi ilə şərtlənir, çünki fransız dilində alqış və qarğışlar xüsusi tədqiqat obyektiv olmamışdır. Bundan əlavə, qeyd etmək vacibdir ki bu dil vahidləri digər roman dillərində kifayət qədər araşdırılmamışdır. Bu baxımdan dissertasiya işinin nəticələri, fikrimizcə, bütövlükdə romanistkaya.... müəyyən töhvə verəcəkdir.

Hər hansı dilin müasir vəziyyəti uzun müddətli tarixi inkişafın nəticəsi kimi özünü göstərir ki, burada dil vəziyyətinin mədəni antropoloji vəziyyəti öz əksini tapır. Eyni dərəcədə də, xalqın mədəni özünəməxsusluğunun öyrənilməsi bizə dil haqqında ən zəngin informasiyanı verir.

Mədəniyyət və dil semioloji sistem olmaqla, özünün yaranış anı ilə daimi tandemdə mövcud olur.

İstənilən milli günün sistemində xalqın dünya görüşünün təsiri ilə formalaşan müəyyən obrazlar və simvollar mövcuddur.

Müxtəlif xalqların fərqli məkanda və situasiyalardakı koqnitiv davranışın onların koqnitiv xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün zəngin material kimi çıxış edir.

İnsanın nitq fəaliyyəti formasından, uzunluğundan və müxtəlif motivləşmə ilə şərtlənən söyləmin quruluşundan ibarətdir.

Alqış və qarğışlar insanın nitq fəaliyyətinin ayrılmaz və autentik hissəsi olmaqla bu və ya digər xalqın minilliklər ərzində formalaşmış mədəniyyətini daha aydın əks etdirir, etnosun bütün kommunikasiya sisteminə və bir çox həyati situasiyalarına daxil olur.

Müxtəlif xalqların kommunikativ məkanında bu ifadələrin işlənməsi onların dilçilik folklor, üslubiyyat, ritorika, psixologiya, kulturologiya və digər elmlərin mövqeyi baxımdan tədqiqinin zərurliyinin təsdiqidir.

Bu ifadələrin öyrənilməsi nəzəri və praktik cəhətdən xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki alqış və qarğışlar dilin milli spesifikliyini, onun özünə məxsusluğunu əks etdirir.

Müxtəlif mənbələrdən toplanmış alqış və qarğışlara aid materiallar etnokulturoloji cəhətdən kompleks yanaşma fransız xalqının müsbət və mənfi münasibətini bildirmək üçün istifadə olunan stereotip söz səviyyəsinin məcmusunu müəyyən etməyə imkan verir.

Biz dünyanın dil mənzərəsində dünya dəyərlərinin formalaşmasında bu cür orijinal dil hadisələrinin rolunu və yerini müəyyən etməyə çalışacağıq. Bunun üçün Bibliya mətnlərindən, orta əsrlərə aid fransız epik poemalarından, əfsanələrdən, nağıllardan, bədii ədəbiyyatdan, leksikoqrafik mənbələrdən, mətbuatdan, internetdən və.s seçilmiş materiallardan istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Fransız dil daşıyıcılarının koqnitiv-diskursiv xüsusiyyətlərinin necə dəyişməsinə nəzərdən keçirmək üçün diaxron tədqiqat bizə daha maraqlı görünür.

Dilin cəmiyyət həyatının sosial-mədəni tərəfi ilə əlaqəsi onun qeydə alınmasında, qorunmasında və təkcə insanın həyatı ilə deyil, həm də, xalqın ictimai özünüdərkində, onun mentalitetində, milli xarakterində, həyat tərzində, adət-ənənələrində, əxlaqında, dəyərlər sistemində, dünya görüşlərində, dünyaya baxımında öz əksini tapır.

Alqış və qarğışlar fransız dil daşıyıcıları üçün effektiv və obrazlı vasitələrdəndir.

Fransız dilində alqış və qarğışların öyrənilməsində linqvokulturoloji yanaşma bizə diskursun bu xüsusi formasının milli-mədəni qaydalarının daha dərinədən öyrənilməsinə, fransızların nitq davranışları ilə tanış olmağa imkan verir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı diaxron və sinxron aspektdə araşdırılan fransız dilidir.

Tədqiqatın predmeti fransız dilində alqış və qarğışlar, onların rəmzi mənaları, semantikas, struktur təşkili və üslubi xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi linqvistik və funksional-praqmatik təşkilediciləri vəhdətdə götürülən fransız alqış və qarğışlarının kompleks linqvistik təhlilidir. Bu məqsədlə aşağı məsələlərin həlli nəzərdə tutulur:

-problemin işlənmə dərəcəsini təyin etmək məqsədilə mövcud nəzəri ədəbiyyatın təhlilini aparmaq;

-tədqiqat materialını və mətnlərini müəyyənləşdirmək;

-seçilmiş mətnlərdən fransız alqış və qarğış formullarını aşkara çıxarmaq, onların təsnifinin aparmaq;

-fransız alqış və qarğışlarının linqvistik və funksional-praqmatik xüsusiyyətlərini öyrənmək;

-fransız dilində alqış və qarğışların funksionallığının tarixi-mədəni aspektlərini təhlil etmək;

-alqış və qarğışların fransız dilində müasir dövrdə işlənməsinə təsir edən obyektiv amilləri aşkara çıxarmaq;

-alqış və qarğışların qədim fransız dili və müasir mətnlərdə təqdimatının dəyər prioritetlərini aktuallaşdırmaq;

-fransız alqış və qarğışlarının sinergetik gücünün motivlərini, vasitələrini, üsullarını və koqnitiv mexanizmini öyrənmək.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin yazılmasından əvvəl Bibliya, epik poema, əfsanə, rəvayət, nağıl və bədii ədəbiyyat mətnlərindən alqış və qarğışların toplanması və onların kartotekasının yaradılması həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın metodologiyası qoyulmuş məsələlər əsasında təyin olunmuş, onların həlli üçün həm ümumi, həm xüsusi elmi metod və üsullar tətbiq olunmuşdur. Tədqiqatda öyrənilən materialın müşahidə, müqayisə, şərh və təsnifini özündə birləşdirən tarixi-etimoloji, araşdırılan ifadələrin mənasını aşkara çıxaran semantik eyniləşdirmə, yaxın kontekstual ətraf əsasında ifadənin mənasını aydınlaşdıran distributiv, leksik vasitələrin semantik mənasını müəyyənləşdirməyə imkan verən lüğət definisiyalarının təhlili metodlarından istifadə edilmişdir.

Əldə olunmuş nəticələrin obyektivliyi və doğruluğu böyük həcmdə faktoloji materialın təhlili ilə təmin edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

-alqış və qarğış mətnləri yalnız dil fenomeni və nitq diskursunun modeli olmayıb, həm də, xalqın mədəniyyətinin və mentalitenin parlaq göstəriciləridir. Onlarda, bir tərəfdən, modal xalqın koqnitiv təfəkkürünün bir hissəsi modal leksik-qrammatik vasitələrlə ifadəsi cəmləşmiş, digər tərəfdən, onlar sosial qarşılıqlı münasibətlərin tənzimləyicisi kimi çıxış edir;

-alqış və qarğışların şifahi nitq diskursunda, o cümlədən, bədii ədəbiyyatın personajlarının nitqində işlənməsi onların dilin dərin

qatlarına nüfuz etməsindən xəbər verir;

-rəsmi Fransanın kübar cəmiyyət olmasına baxmayaraq, fransızların həyatında katolik kilsələr mühüm rol oynayır və bunu dissertasiyada təqdim olunan dini məzmunlu mətnlər də təsdiq edir;

-fransız dilinin alqış və qarğışlarının semantik yükü onları təşkil edən leksik vahidlərin müstəqim mənalarından başlayaraq metaforik və ya emosional-kompresiv mənalaradək dəyişir, bəzən istifadə olunan mətndən kənara çıxır;

-fransız dilinin alqış və qarğışları kifayət qədər geniş sinergetik diapozona malikdir; bəzi alqış və qarğışlar kontekst və qeyri-verbal ifadə vasitələri (baxış, jest, mimika, intonasiya) ilə gücləndirilən yüksək sinergetik gücə malik olur, digərləri nida kimi işlədilmə səviyyəsində nisbi neytraldır;

-alqış və qarğışlar qarşılıqlı nitq aktları sahələrindən asılı olaraq fərqlənir;

-qarğışların əsas funksiyası hər cür bədbəxtlik və bəlalar arzulamaq olsa da, onların funksional-praqmatik özünəməxsusluğunun daha geniş şəkildə dərk üçün zəmin vardır və bu, özünü əxlaqi, and və emotiv-ekspressiv məna daşımaqda nümayiş etdirir;

-fransız dilində situativ, universal, ənənəvi-mərasim alqışları və alqış-dualar daha məhsuldardır;

-alqış və qarğışların səciyyəvi əlamətləri intertekstuallıq və interdiskursivlikdir. Onlar müstəqil mətn realiyaları kimi mövcud olsalar da, bir çox hallarda sirkulyar mətnlər kimi çıxış edir, şifahi nitq diskursuna pərçimlənən attraktorlara bənzəyir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi fransız dilinin bu günə qədər az öyrənilmiş leksik qatının tədqiq edilməsi ilə şərtlənir.

Fransız dilinin alqış və qarğışları ilk dəfə olaraq xüsusi kompleks elmi tədqiqata cəlb olunmuş, onların milli-mədəni özünəməxsusluğu öyrənilmişdir. Aparılmış təhlil əsasında bu vahidlərin koqnitiv-diskursiv, dil və funksional-praqmatik xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır.

Əldə olunmuş nəticələr linqvistik, eləcə də linqvokulturoloji əhəmiyyət daşıyır, dildə antropozimmin bir sıra, o cümlədən, “dil və mədəniyyətdə insan” kimi vacib linqvokulturoloji məsələnin həllində tətbiqini tapa bilər.

Dissertasiyada ortaya atılan linqvokulturoloji problem bu sahədə gələcək tədqiqatların aparılması üçün geniş perspektivlər açır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Seçilmiş elmi problem fənlərarası səciyyə daşıyır və ümumi dilçilik, leksikologiya, dil tarixi, folklorşünaslıq, ədəbiyyat və linqvokulturologiya məsələlərinin həllinə kömək edir.

Fransız dilinin alqış və qarğışlarının mətnləri dil şəxsiyyətinin nitq davranışı haqqında geniş informasiya daşması, fransız xalqının mədəniyyət və mənəvi dəyərlərlə bağlı təsəvvürlərinin ifadəsini tapması baxımından onların tədqiqi koqnitiv linqvistika üçün zəngin material verir.

Bu tədqiqat roman dilləri üzrə oxşar araşdırmalar əsasında daha geniş ümumiləşdirmələr aparmaq üçün baza rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti əldə olunmuş material və nəticələrin ümumi dilçilik üzrə mühazirələrin, linqvokulturologiya, ədəbiyyat və dil tarixindən xüsusi kursların təşkilində istifadə ilə təyin olunur.

Tədqiqat prosesində müxtəlif mənbələrdən toplanmış fransız dilinin alqış və qarğışlarından leksikoqrafik vasitələrin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Aparılmış tədqiqatın nəticələri haqqında Azərbaycan Dillər Universitetinin Fransız dilinin leksikologiyası və üslubiyatı kafedrasının iclaslarında, eləcə də, Bakı, Moskva, Ulyanovsk, Praqa və Qarsda keçirilmiş beynəlxalq konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiyanın konsepsiyası və əsas məzmunu rəy tələbli “Чуждоезиково обучение” - “Foreign Language Teaching”, Bulgaria (WEB OF SCIENCE); SYLWAN, Poland, (WEB OF SCIENCE); journal Modern Scientific Reserches, Belarus, (INDEX COPERNICUS) kimi aparıcı jurnallar daxil olmaqla çap edilmiş 27 məqalədə öz ifadəsini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Fransız dilinin leksikologiyası və üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının müəyyən etdiyi tələblərə uyğun olaraq yazılmışdır.

Dissertasiya girişdən (12209 simvoldan ibarət 7 səhifə), dörd fəsildən (birinci fəsil - 6 paraqraf, 98396 simvoldan ibarət 53 səhifə; ikinci fəsil - 6 paraqraf, 122896 simvoldan ibarət 65 səhifə; üçüncü fəsil - 6 paraqraf, 104155 simvoldan ibarət 54 səhifə; dördüncü fəsil – 5 paraqraf, 68935 simvoldan ibarət 40 səhifə), nəticə (6055 simvoldan ibarət 4 səhifə) və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 414825 simvoldan ibarət 243 səhifədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də araşdırılan problemin aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektini və predmetini, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə təqdim olunan müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobeşiyası və tətbiqi şərh olunur, dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **I fəslini** “**Tədqiqatın nəzəri əsasları**” adlanır. Bu fəsildə aşağıdakı məsələlərə baxılır: “Elmi ədəbiyyatda alqış və qarğışlar”, “Müasir dilçilikdə koqnitiv paradigmanın formalaşmasında diaxron və ekstralingvistik amillərin əhəmiyyəti”, “Fransız dil regionunda diskursun inkişafı”, “Fransız dilində alqış nitq aktlarının diskurs sahəsində koqnitiv strategiya”, “Alqış və qarğışlar şifahi nitq diskursunun xüsusi janrı kimi”, “Fransız dilində alqış və qarğışların emotiv-diskursiv xüsusiyyətləri”.

Hər bir elmi tədqiqatın ilkin mərhələsi öyrənilən məsələnin obyektini və predmetini təyin etmək, onu yaxın hadisələrdən fərqləndirməkdir. Bununla əlaqədar, qeyd etmək lazımdır ki, alqış və qarğışlar lingvistik, lingvopraqmatika, sosiolingvistik, etnopsixologiya, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, lingvokulturologiya, folklorşünaslıq və başqa elmi istiqamətlərdə öyrənilir.

Mövcud elmi tədqiqatlara baxmayaraq, dil vahidlərinin lingvistik statusu bu günə qədər dəqiq öyrənilməmişdir. Bu cəhət

lingvokulturoloji material olan alqış və qarğışlara da aiddir və onlar fransız dilində indiyə kimi xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır. Bu dil fonemlərinin təyininə müəyyən aydınlıq gətirmək üçün birinci fəsilə bu məsələyə aid mövcud yanaşmalar nəzərdən keçirilmişdir.

Y.V.Vdovinanın fikrinə görə, alqışlar *“adresantın adresata münasibətdə diqqət və rəğbətini, ona gələcək həyatda rifah arzusunu ifadə etmək və bununla da, cəmiyyətdə qəbul olunmuş etiket normalarına riayət etmək məqsədilə reallaşdırdığı hörmət səciyyəli nitq fəaliyyətidir”*¹

N.Q.Rəcəbova alqış və qarğışları xalqın adət-ənənələrini, inanclarını, folklorunun bəzi aspektlərini özündə qoruyub saxlayan və ifadə edən dayanıqlı nitq etiketlərinin bir növü kimi fərqləndirmişdir. ² M.Ç.Kremşokalovanın fikrinə görə, alqışlar *“prioritet dəyərləri təqdim edən, mədəniyyət sistemində dominant yer tutan mahiyyətləri transilyasiya edən, eləcə də, mənəvi-əxlaqi təsəvvürlər, həmçinin nitq davranışı baxımından tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan sinkretik mətnlərdir”*.³

V.V.Pleşakova belə hesab edir ki, alqışlar *“kiminsə ünvanına onun xeyir və rifahı üçün söylənilən arzu səciyyəli kommunikativ söyləmlərdir”*.⁴

N.İ.Formanskaya alqışları nitq aktı əsasında konsept səviyyəsində tədqiq edərək yazmışdır: *“Başqasına xeyir arzulamaq xoşməramlı əxlaqi keyfiyyətdir”*.⁵

¹ Вдовина, Е.В. Поздравление и пожелание в речевом этикете: концептуальный и коммуникативный анализ: автореф. дис. канд. филол. наук / Е.В. Вдовина. – М., – 2007. – с.16

² Раджабова, Н.Г. Структурно-семантический анализ благопожеланий и проклятий даргинского языка: / Канд.дисс. – Махачкала, – 2012. – с. 10

³ Кремшokalова, М.Ч. Когнитивно-дискурсивная модель малых жанров устной речи (на материале благопожеланий и проклятий): / Докт.дисс. / – Нальчик, – 2014. – с. 16

⁴ Плешакова, В.В. Традиционные русские благопожелания как аксиологические высказывания / Россия и славянский мир: история, язык, культура: сб. науч. тр. / ред.-сост. В.А.Викторович, А.Б.Мазуров. – Москва: Три квадрата, – 2008. – с. 355

⁵ Формановская, Н.И. Благопожелание как концепт в основе речевого этикета // Благопожелание в современной российской православной телекоммуникации (на материале передачи “Церковный календарь” с о.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, alqışlar xalqın yüksək qiymət verdiyi əxlaqi-etik xüsusiyyətləri və dəyərləri əks etdirən, hər bir dil mədəniyyəti üçün orijinal olan mətnlərdir.

Qarğışlar bir şəxs tərəfindən başqası üçün bədbəxtliyi, pislili, xoşagəlməz olan nəyi isə arzulanmasını ifadə edən və verilmiş cəmiyyətdə qəbul edilmiş dayanıqlı formullardır.

Fransız dilinin “Le Robert” tarixi lüğətinə daxil edilmiş “malediction” sözü latın dilindən alınma olub, “*kiminsə Allahın qəzəbinə düşər olmasına çağırış mənasında işlənen*” qarğışdır. XII əsrdə qədim fransız dilində bu sözün *maleiçon* və *maudiçon* dubletləri işlənmişdir.⁶

V.V. İzotov yazır: “*Dini təsəvvürlərə əsasən, qarğışı subyektin arzusuna görə hansısa ilahi qüvvə, müstəqil ruh və ya ölmüş əcdadlar reallaşdırır. Bir sıra birbaşa və dolayı əlamətlər belə təsəvvürləri təsdiqləyir. Məsələn, yunan dilindəki ἄρα qarğışının etimologiyasının birinci mənası olan dua ilahi qüvvələrə dualarla müraciət etməklə reallaşan mexanizm haqqında fikir yaradır*”.⁷

Bir çox tədqiqatçılar alqış və qarğışları folklor vahidlərinə aid edirlər. Azərbaycan alimlərindən B.Abdulla və F.Bayat da bu mövqedə durur, “alqış” və “qarğış” sözlərinə çox maraqlı izah verirlər. B.Abdulla belə hesab edir ki, Azərbaycan dilinin “alqış” sözü “*al qışqırmaq*”, “qarğış” sözü ilə “qara qışqırmaq” söz birləşmələrindən yaranmışdır.⁸

F.Bayatın fikrinə görə, *qarğış* qədim türk *kir* – “həyat” sözünə *ga/ka* və *iş* affikslərinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.⁹

Koqnitiv planda qarğış güclü emosional-neqativ vəziyyətə verbal reaksiya nəticəsində yaranır.

Евгением Попиченко) Речевое общение: специализированный вестник / под ред. А.П.Сковородникова. – Красноярск: СФУ, – 2011. – Вып.12 (20), – с. 70

⁶ Rey, A.S. Dictionnaire historique de la langue française en 2 volumes / A.S. Rey. Robert, – Paris: Robert, – 1994. – p. 1174

⁷ Изотов, В.В. Представления о функциях и механизмах реализации проклятий в мировой культуре и Библии. <http://www.esxatos.com>.

⁸ Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Antologiya. I kitab. – Bakı: – 2001. – s. 192

⁹ Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Antologiya. I kitab. – Bakı: – 2001. – s. 196

Mifoloji anlamda qarğış, alqışın əksinə olaraq, müəyyən adresata ziyan vurmaq məqsədi daşıyan söz mərasimi kimi təyin olunur.

Bəzi tədqiqatçılar alqış və qarğışları frazeologiyaya aid edirlər. N.M.Şanski belə tədqiqatçılardan olub, alqış və qarğışları dilin frazeoloji fonduna daxil edir. Müəllifin fikrinə görə, *“ölçüsünün, strukturunun və mənasının necəliyindən asılı olmayaraq dilin hər bir sözdən böyük törəmə və təkrar formalaşmış vahidlərinin frazeologiyada öyrənilməsi zəruridir”*.¹⁰

Alqış və qarğışları öyrənməklə məşğul olmuş tədqiqatçıların əksəriyyəti miqdarına görə qarğışların alqışlardan çox olmasını qəbul edir. Psixoloqlar bu faktı insan emosiyalarından neqativ olanların çoxluğu ilə izah edirlər.

İdişdə alqış və qarğışların kəmiyyət nisbətini öyrənmiş İ.Quri yazır: *“Həyat özü elə məcbur etmişdir ki, idişdə şər arzuları xeyir arzularından çoxdur. Buna müvafiq şəkildə əzab-əziyyəti, bədbinliyi və kasıblığı ifadə edən söz və ifadələr də xoşbəxtliyi, sevinci və rifahı bildirənlərdən artıqdır. Şərqi Avropa yəhudilərinin xoş arzu və məramından, insanlıqından, pis arzuları isə, bu adamların zalım və pis niyyətli olmasını deyil, acı, məşəqqətli həyatından xəbər verir”*.¹¹

Bolqar dilinin qarğışlarını tədqiq etmiş İ.A.Sedakova onları paremiyalara aid etmişdir. Alim belə hesab edir ki, ümumi semantikasına, funksional mahiyyətinə və formasına görə, qarğışlar alqışların əksidir.¹²

Biz bu fikirlə razılaşmırıq, çünki semantikaya əsasən, qarğışları həmişə alqışlara qarşı qoymaq olmur. Bunun təsdiqi qarğış – andlarda yaxud and lənətlərdə pisliyin arzulanması deyilən sözlərin

¹⁰Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Учеб. пособие для студ. филол. фак-тов. Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва: Высшая школа, – 1969. – с. 44

¹¹ Гури, И.М. Чтоб нам слышать только добрые вести. Благословения и проклятия в идише. / Словарь. – Москва; Иерусалим: Мосты культуры – 2006. URL: <http://booknik.ru/reviewvs/non-fiction/2id-12601>

¹² Седакова, И.А. Структура и семантика болгарских проклятий (постановка проблемы) // Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора. I. Тезисы и предварительные материалы к симпозиуму. АН СССР; Ин-т славяноведения и балканистики, – Москва: – 1988. – с. 69

inandırıcılığını sübut etmək məqsədində aşkara çıxır. Məsələn: *Pour vendre un livre il faut un bon article dans trois journaux, mais un article inséré dans le corps du journal. "Les Chouans" se vendra comme cela et pas autrement: je veux que le diable m'emporte si ma vanité y est pour quelque chose.* (A.Maurois. Prométhée ou la vie de Balzac)

Belə hesab edirik ki, alqış və qarğışlar ekspressivliyi və energetik gücü ötürür. Verbal təsir göstərmək imkanlarına görə, onları sinergetik vahidlər adlandırmaq mümkündür.

Beləliklə, biz alqış və qarğışları xalqın koqnitiv xüsusiyyətlərini proyeksiyalandıran ekspressiv-sinergetik vahidlər kimi təyin edirik.

Dil daimi hərəkətdə olan canlı orqanizmdir. Ona görə də, yarandığı gündən bu yana dildə baş verən bütün hadisə və proseslər, bizim halda fransız dilində alqış və qarğışların formalaşmasına təsir edən amilləri bir küll şəklində öyrənmək zəruridir. Bu işə, tədqiqatın diaxron amillərin nəzərə alınması şərtilə aparılmasının vacibliyini təsdiq edir.

Belə hesab edirik ki, diaxron tədqiqatlar həm çoxsaylı ümumlinqvistik problemlərin işlənməsi baxımından, həm də konkret dillər üzrə araşdırmalar üçün böyük elmi dəyər kəsb edir.

Diaxroniya (yun. *dia* – “vasitəsi ilə, içindən” və *chronos* – “zaman”) dilin inkişafının ayrı-ayrı dil faktlarının və bütövlükdə dil sisteminin tarixi aspektdə öyrənilməsidir. Bununla yanaşı, yadda saxlamaq lazımdır ki, dil hadisələri bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, bir-biri ilə əlaqədə olub, vahid dil sistemini təşkil edir. Ona görə də, bir hadisədəki dəyişmə bütün dil sisteminin dəyişməsinə səbəb olur. Buradan belə nəticə çıxır ki, diaxron linqvistika dil sisteminin bütün tarixinə bir tam kimi baxmalıdır. Bunu dil tarixində sinxron qatları təyin etmək yolu ilə həyata keçirmək olar. Sinxron qat dil sisteminin müəyyən zaman nöqtəsi ilə müəyyənləşdirilir.

Beləliklə, dilin öyrənilməsi prosesində diaxronluq və sinxronluq qarşı-qarşıya qoyulmur, onlar linqvistik tədqiqatlarda bərabər səviyyədə iştirak etməlidir.

Hər bir dilin leksikasının müasir vəziyyəti uzunmüddətli tarixi inkişafın məhsulu olduğundan dünya mənzərəsinin obyektiv sosial-

tarixi dəyişmələri də mütləq nəzərə alınmalıdır. Dil bu dəyişmələri öz canına çəkərək dil cəmiyyətlərinin mədəni-antropoloji vəziyyətinin inikasına çevrilir.

Diaxron tədqiqatlar yalnız dili deyil, həm də, dil daşıyıcılarının tarix və mədəniyyətini öyrənməyə kömək edir. Müxtəlif dillərin dil abidələrinin tutuşdurulması çox maraqlı nəticələrə gətirib çıxarı bilər.

Hər bir xalqın elə bir milli abidəsi vardır ki, onda həmin xalqın həqiqi ruhu öz əksini tapır. Fransızlarda “Rolland haqqında nəğmələr”, azərbaycanlılarda “Kitabi-Dədə Qorqud” bu qəbildəndir. K.Abdulla yazır: “*Dədə Qorqud mənəvi aləmimizin təşəkkül və formalaşmasının ilkin təkanvericisidir*”.¹³

K.M.Abdulla Azərbaycan dastanını qədim yunanların klassik mifləri ilə tutuşduraraq maraqlı faktlar aşkara çıxarır: müxtəlif mədəniyyətlərə aid olan bu abidələrdə çoxlu miqdarda ədəbi paralellər mövcuddur. Bu açıqlama dünyanın vahid dil və mədəniyyət mənzərəsini yaratmaq üçün unikal vasitədir.

K.M.Abdulla haqlı olaraq göstərir ki, “*hər bir ədəbi-bədii dəyərin əhəmiyyəti, gücü onun strukturunda milli və ümumbəşəri, xüsusi və ümumi cəhətlərin qaynaqı qarışma dərəcəsi ilə ölçülməlidir*”.¹⁴

Tədqiqatın obyektinin fransız dilinin materiallarının olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dastanı diqqətdən kənar qalmamışdır. Onun müvafiq istiqamətdə öyrənilməsi nəticəsində fransız və Azərbaycan mədəniyyətində ölmüş valideynlərin ruhunun yad edilməsi və ona ehtiramda ümumi adətlərin mövcudluğu aşkara çıxarılmışdır:

Ağ saqqallı baban yeri behişt olsun. (Dədə Qorqud)

Biau doz compere, Bien ait l'ame de vostre pere! (Roman de Renart. Le duel de Renart et d'Ysengrin) - Mon cher compère, bénie soit l'âme de votre père! – Mənim əziz qudam, atanızın ruhu şad olsun!

Dissertasiyada təqdim olunan növbəti məsələ fransız dili regionunda diskursun inkişafıdır.

¹³ Абдулла, К.М. Тайный “Деде Горгут” / К.М.Абдулла. – Баку: Мутарджим, – 2006. – с. 11

¹⁴ Абдулла, К.М. Тайный “Деде Горгут” / К.М.Абдулла. – Баку: Мутарджим, – 2006. – с. 29

Bu fəsildə biz Qalli (müasir Fransa) ərazisində mövcud olmuş antik mətnlərin, IV əsr traktatlarının, V-VI əsrlər klerikal mətnlərinin icmalını verəcək, IX əsrdə yaradılmış ilk tarixi poema və epik mətnlərə xüsusi yer ayıracağıq.

Diskurs müasir linqvistikada fəal öyrənilən dilçilik istiqamətlərindən biridir. Elmi ədəbiyyatda “diskurs” mətnə yaxın anlayış kimi təqdim edilir, lakin diskurs ünsiyyətin zaman çərçivəsində dinamik fəaliyyətdə olan linqvistik obyektidir. Bunun əksinə olaraq, mətn dil fəaliyyətinin nəticəsi kimi meydana çıxan statik obyektidir.

Diskurs fənlərarası tədqiqat obyektidir. Onun tədqiqi ilə linqvistika ilə yanaşı, psixologiya, fəlsəfə, məntiq, sosiologiya, antropologiya, etnologiya, ədəbiyyatşünaslıq, semiotika, tarix, ilahiyat, hüquq, pedaqogika, tərcümə nəzəriyyəsi, kommunikasiya nəzəriyyəsi, siyasətşünaslıq da məşğul olur.

Nəzəri ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, XXI əsrin əvvəllərində diskursun öyrənilməsinə yeni yanaşma, onu koqnitiv-diskursiv paradigmada tədqiq etmə daha geniş vüsət almışdır.

Belə hesab edirik ki, qədim fransız dilində olan dini mətnlər qədim yunan və latın dilindən tərcümələrdir və onlara fransız xalq diskursları kimi yanaşmaq olmaz. Bununla yanaşı, onların fransız dilinin formalaşmasına təsirini də inkar etmək düzgün deyildir. Digər tərəfdən, Fransada daha çox yayılmış din katoliksizmdir. Buna görə də, Bibliya mətnləri əsrlər boyu fransız milli diskursuna müəyyən təsir göstərmişdir.

Fransız dilinin formalaşmasına təsir etmiş digər əhəmiyyətli mətnlər şifahi xalq yaradıcılığında əsrlərlə yaşamış epik poemalar olmuş, nəsillərdən nəsillərə ötürülərək dəyişmiş, onların dili cilalanmışdır. Beləliklə, şifahi diskurs yazılı mətnlərə çevrilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslində fransız dilinin alqış nitq aktlarının diskursiv sahəsinin koqnitiv strukturuna da xüsusi yer ayrılmışdır.

Məzmununa görə, özünə və başqalarına bu və ya digər fəaliyyətdə xeyir, rifah və uğur arzulamağı ifadə edən alqışlar xalqın psixologiyasını əks etdirən, cəmiyyətin həyatında vacib yer tutan sözləmləri əhatə etdiyinə görə, onlar kommunikasiyanın əsas məhsuldar vahidləri olmuşdur.

Bizim nöqtəyi-nəzərimizə görə, alqışlar başqa diskurslardan fərqlənərək müxtəlif koqnitiv və praqmatik mahiyyətli müstəqil nitq aktlarını təmsil etməklə mürəkkəb təşkilə malik sistemə inteqrasiya olunmuşdur. Bu sistemin əsas konsepti “Arzu” olub, müxtəlif tipli alqışlarda özünə və başqasına xeyir və rifah arzusu funksiyasını yerinə yetirir. İnteqral konseptual mahiyyətdən çıxış edərək alqışları diskursiv sahə kimi qəbul edirik.

Diskursiv sahə parametrləri diskursların birləşməsi şəklində verilən mürəkkəb sistemi kimi başa düşülür.

“Alqışlar” diskurs sahəsi freym quruluşuna malikdir və onun əsas elementləri “Arzu” baza anlayışının konkretləşdirilməsinə xidmət edir, funksional yük dərəcəsi milli-mədəni amillərlə şərtlənən, konkret dildə verbal eksplikasiyasını özünəməxsusluğu şərait və mədəni-tarixi ssenarilərdən asılı olan tam diskurs spektri ilə reallaşır.

“Alqış” diskurs sahəsinin əsas elementləri insanın arzu obyektlerini konseptuallaşdırmaqla bağlı olan koqnitiv fəaliyyətinin nəticələrinin birbaşa inikasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, insanın koqnitiv fəaliyyətinin bir hissəsi olan dil yalnız bu fəaliyyətin nəticələrinin linqvistik təqdimatı ilə deyil, həm də, onun təşkili prosesi ilə eyniləşdirilir. Ona görə də, koqnitiv və diskursiv strategiyalar ayrılmazdır. Diskurs sahəsindəki koqnitiv strategiya deyəndə biz mental sxemlərin dil strukturları ilə interaksiyasına istiqamətlənmiş vahid koqnitiv mexanizmi başa düşürük.

Əvvəla, “Alqış” diskurs sahəsi, koqnitiv universalidir. İkincisi, fərqli linqvomədəniyyətlərin “rifah arzulamaq” diskurs sahəsi universal strategiyası müxtəlif stratagemlərlə həyata keçirilir. Başqa sözlə desək, diskursiv fəaliyyət (kommunikativ situasiya nəzərə alınmaqla) müəyyən ardıcılıqla yerinə yetirilir.

Fransız dilində belə diskursiv fəaliyyət kimi aşağıdakılar çıxış edir:

1) alqışın icrası üçün ilahi qüvvələrə müraciət;

2) aktuallaşma:

-danışanın kommunikativ intensiyası (arzu, dua formasında arzu-istək);

-diskursun adresatı (dinləyən, nitqin ünvanlandığı şəxs);

- alqışın adresatı (məsələn, ailə, uşaq, gəlin, bəy);
- ünsiyyət şəraiti (məsələn, toy, ad günü);
- alqış obyektı (maddi və mənəvi mədəniyyətdə insan üçün dəyər kəsb edən hər şey).

Bu fəsildə alqış və qarğışı dil daşıyıcısının milli-mədəni xüsusiyyətini əks etdirən şifahi nitq diskursunun orijinal komponenti kimi qəbul edirik.

Şifahi nitq diskursu dilin mövcudluğunun ən qədim formalarından biridir. O, yazılı dildən bir çox parametrləri ilə fərqlənir. Xüsusi halda şifahi nitq daha yüksək səviyyəli emosionallıqla, ekspressivliklə, suqquestivliklə və sinerqetika ilə səciyyələnir. Məhz şifahi nitq diskursunda xalqın əsrlərlə mədəni xüsusiyyətləri və koqnitiv şüuru qorunub saxlanılır.

Belə hesab etmək olar ki, alqış və qarğışlar illokutiv aktlardır. Bu, müvafiq illokutiv feillərin işlənməsi ilə öz təsdiqini tapır. Məhz feillər söyləmin illokutiv mənasını təqdim edir. Söyləm tələffüz etməklə yerinə yetirdiyimiz fəaliyyəti adlandırır. Optativ arzulara gəlincə, bu tipli nitq aktları üçün illokutiv feil funksiyasını birinci şəxsin tək, indiki zaman, xəbər şəklində “arzulamaq” (“souhaiter”) feili yerinə yetirir. Bu forma nitq aktları nəzəriyyəsinin tələblərinə uyğundur.

Diskursiv praqmatikada optativ-arzu üçün feilin qeyd olunan şəkildə işlənməsi zamanı müəyyən kommunikativ məqsədlərin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, alqışların funksionallığının aşağıdakı aspektlərini ayırmaq mümkündür: optativ-arzunun işlənməsinin preskripsiyası, sərbəst xarakteri, arzunun dildənkənar istifadə şərti, optativ-arzunun ekspressivliyi, onun linqvistik konteksti, propozisiya məzmunu, optativ-arzunun tətbiqinin koqnitiv-praqmatik aspektləri. Göstərilən cəhətlərin nəzərə alınması optativ-arzuların müxtəlif tiplərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Bu tiplərə optativ arzunun məişət, şənlik və bayram, dini-mərasim diskurslarında işlənməsi aid oluna bilər.

Danışq diskursunda arzunun işlənməsini iki kateqoriyaya ayırmaq mümkündür: 1) relevant qeyri-dil hadisələri ilə şərtlənənlər; 2) danışanın affektiv vəziyyəti ilə şərtlənənlər.

Ünsiyyət şəraitində formalaşan ən işlək qeyri-dil hadisələrinin sayı çox deyildir. Buna ayrılma, yemək mərasiminin başlanğıcı, asqırmaq, yatmağa getmə, qonaqları qəbul etmə və s. aiddir. Sadalanan hadisələrdən hər birində mədəniyyət normalarına riayət edildikdə onlar konvensial olaraq arzu mənalı optativ nitq aktları ilə müşayət olunur. Danışq dili məişət üslubunun relevant dil hadisələri ilə şərtlənən bütün optativ-arzuları heç bir spesifik konnotasiyasız vahid perlokutiv praqmatikaya malik olur.

Danışanın affektiv vəziyyəti ilə şərtlənən istəklər nitq situasiyasının müəyyən tipi üçün institutlaşmır, ona görə də, onların yalnız ekspressiv funksiya yerinə yetirdiyini təsdiq etmək olar.

Danışanın affektiv vəziyyəti ilə şərtlənən istəklər arzuların digər diskursiv tiplərindən fərqli olaraq məxsusi preskriptiv xarakterə malik olmur. Bu cür optativ istəkləri iki tipə ayırmaq mümkündür:

- müsbət ekspressiyalı arzular;
- mənfi ekspressiyalı arzular.

Qarğış və alqışların emotiv-diskursiv xüsusiyyətləri ilə bağlı onu söyləmək olar ki, onlar danışanın emosional vəziyyətini əks etdirdiyinə görə dilin emotiv vahidləridir.

Həm alqış, həm də qarğış emosional həyəcanlı vəziyyətdə və müxtəlif intensiyalarla tələffüz olunur.

Deyimlə məqsədindən asılı olaraq, emotivləri iki əsas növə ayırmaq olar:

- müəyyən adresata emosional təsir göstərənlər;
- müəyyən adresata məqsəd güdmədən məxsusi mənfi və ya müsbət emosiyalarını ifadə etmək.

Qarğış və alqış dilin emotiv kodlarıdır və insana müəyyən təsir göstərir. Qarğış insanda neqativ hal, qorxu və narahatlıq əmələ gətirir. Alqış insanda rahatlıq, arxayınlıq, təhlükəsizlik hissələri oyadır.

Beləliklə, yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirsək, belə qənaətə gələ bilərik ki, alqış və qarğışlar şifahi nitq diskursunun orijinal komponentləridir və dil daşıyıcısının milli-mədəni xüsusiyyətlərini ifadə edir. Dilin bu emotiv kodları insana müəyyən psixoloji təsir göstərir.

Tədqiqatın **“Fransız dil abidələrində alqış və qarğışlar”** adlanan **II fəslində** “Qədim fransız dilinin erkən abidələri”, “Bibliya mətnlərində alqış və qarğışlar”, “Orta əsr əfsanələrində alqış və

qarğışlar”, “Orta əsr qəhrəmanlıq eposlarında alqış və qarğışlar”, “Nağıllarda alqış və qarğışlar”, “Bədii ədəbiyyatda alqış və qarğışlar” məsələləri geniş təhlil edilmişdir.

Bu fəsildə alqış və qarğış nümunələrinin geniş icmalı, eləcə də, fransız yazı abidələrinin təhlili verilir. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, roman dilləri arasında fransız dilində yazılı abidələrin ilk qeydə alındığı dildir.

IX əsrin ortalarına aid edilən “Strasburq abidələri” roman dillərində olan ən birinci abidədir və xülasə bu abidədən başlanır, sonra “Séquence de sainte Eulalie” - “Müqəddəs Evlalinin Sekvensiyası” ilkin ədəbi mətni ilə davam etdirilir. Sonuncunu fransız klerikal ədəbiyyatının ilk abidəsi hesab etmək olar. Əsər xristian dinini müdafiə etmiş ispan əzabkeşi Evlaliyə həsr olunmuşdur.

Bu mətnə fransız dilinin tarixində ilk dəfə olaraq, latın dilində qeydə alınmayan “conditionnel” şərt şəklindən istifadə edilmişdir.

“Müqəddəs Evlaliyanın sekvensiyası” kiçik həcmli mətnidir və onda alqış-dualar yer almışdır :

Tuit oram que por nos degnet preier. Tous supplions qu'elle daigne prier pour nous . Hamılıqla ona yalvaraq, ondan rəhm diləyək

Qued auuisset de nos Xristus mercit. Afin que Jésus Christ nous ait en pitié. Dualarımıza görə Xristos onu bizə verəcək

Post la mort a lui nos laist uenir. Après la mort et qu'à lui il nous laisse veni. Və bizi öz çarlığına qəbul edəcək

Par souue clementia. Par sa clémence. Biz öləndə öz rəhmi ilə bizi qəbul edəcək

Bu fəsildə Bibliya mətnindəki alqış və qarğışlara xüsusi yer verilmişdir. Bibliya tərkibində çox sayda deyimlər, frazeologizmlər, sabit söz birləşmələri olan mətnidir. Onlarla yanaşı, Bibliyada alqışlar və qarğışlar da çox işləkdir. Tədqiqat obyektini fransız dili olduğuna görə, biz Bibliyanın fransız ekumenik tərcüməsindəki alqış və qarğışlara istinad edəcəyik.

Bibliya bəşəriyyətin ən qədim yazılı abidələrindəndir. Onun mətnləri tükənməz ədəbi, tarixi və mədəni xəzinədir.

Çoxəsrli tədqiqatlar göstərir ki, Bibliyada həm şüner-babil mifləri, həm qədim Misir ədəbiyyatı, həm qədim epos, həm hüquq məcəllələri, həm əfsanə, həm də, pritçalar vardır.

Məlum olduğu kimi, alqış Bibliya mətnlərindən sonralar əsrlər boyu fransız dilində müxtəlif şəraitlərdə və fərqli variantlarda istifadə olunmuşdur. Onların az olmayan qismi müxtəlif dövrlərə aid ədəbi əsərlərə daxil edilmişdir.

Müxtəlif dövrlərə aid ədəbi əsərlərə daxil olan və danışıq dilində istifadə olunan İncildəki alqışların mətnləri

Bibliyada	Ədəbi əsərlərdə
“ <i>Que l'Éternel te bénisse, et qu'il te garde!</i> ” ¹⁵ – XIII - V əsrə aiddir, e.ə.	“ <i>Deus li otreit seinte beneiçun!</i> ” (qəd.fr.dili) – “ <i>Que Dieu lui octroie sa sainte bénédiction!</i> ” (La chanson de Roland)
	Chanson de Roland CLXVI. XI əsrə aiddir, ehtimal ki, 1098.
	“ <i>Et Diex vos saut, biax doz amis!</i> ” (qəd.fr.dili) “ <i>Que Dieu vous garde, très cher ami!</i> ”. (Roman de Renard. Renart jongleur, 8008 verset). XII-XIV əsrlərə aiddir.
	<i>Figaro: je leur dirai...Eh parbleu! Je dirai à celui qui éternue “Dieu vous bénisse” et “Va te coucher” à celui qui bâille.</i> (Beaumarchais. Le Barbier de Séville. 1775 r.)

Bibliya qarğışlarına gəlincə, onlar barədə biz bu qənaətə gəlmişik ki, bu qarğışlar daha çox, Əhdi-Ətiqdə, xüsusən də, onun “Qanunun təkrarı” fəslində daha işləkdirlər. Linqvistik nöqtəyi-nəzərdən onları aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

¹⁵ La Bible. Nouveau Testament. Traduction oecumenique / Paris: – 1972. – 457 p. - Nombres 6, c. 24-26

1. Bibliya alqış və qarğışlarının əsas sintaktik özünəməxsusluğu, əsasən, mürəkkəb cümlə şəklində istifadə olunmaqda özünü göstərir.

2. Onlara sadalama xasdır.

3. Fransız dilindəki Bibliya alqış və qarğışlarında ən çox işlənən *indicatif et subjocitif* feil şəklidir.

Bu fəsildə orta əsr əfsanələrində işlənən alqış və qarğışlar ətraflı araşdırılmışdır. Burada Melüzin – pəri ilan və ya pəri balıq və XII əsrə aid edilən Tristian və İzolda haqqında əfsanələrin alqış və qarğış sistemi öyrənilmişdir. XX əsrin əvvəllərində fransız filoloqu Jozef Bedye mövcud mətnləri toplamış, qədim romanın ilkin fabulasını bərpa etməyə çalışmışdır. Bu əsərdən çoxlu sayda alqış və qarğış seçilmişdir.

Alqışlar:

Que Dieu reçoive les morts et préserve les vivants! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Allah ölümlərə rəhmət eləsin, dirilərə ömür versin!

Tristan, que Dieu récompense le père qui t'éleva si noblement! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Tristian, Allah səni belə tərbiyə etmiş ataya ömür versin!

Mais viens avec nous, puisque tu le désires, et sois le bienvenu. (Le Roman de Tristan et Iseut) – Əgər sən xeyirxahlıq yolunu tutub, xeyirxahlıq etmək istəyirsənsə, bizimlə gedək.

Tintagel, s'écria Tristan, béni sois-tu de Dieu, et bénis soient tes hôtes! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Tristian qışqırdı: - Tingel, Allah səni və sahiblərini saxlasın.

Béni soit le maître qui t'enseigna, et béni sois-tu de Dieu! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Səni öyrədən müəllimi və səni Allah qorusun!

Dieu vous sauve, beau sire! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Cənab, Allah sizi qorusun!

Que Dieu vous protège! ...en toute terre où vous irez, le Seigneur Dieu vous sera un ami vrai. (Le Roman de Tristan et Iseut) – Allah sizi qorusun, ...hara getsəniz, Allah yolunuzu açıq eləsin.

Que le Dieu né d'une Vierge vous accompagne et vous défende de la mort! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Qoy Allah yol

yoldaşınız olsun, sizi ölümdən qorusun.

Qarğışlar:

Maudite soit la mer qui me porte! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Suları məni aparan dəniz lənətə gəlsin.

Maudit soit le jour où je suis née et maudit le jour où je suis montée sur cette nef! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Qoy doğulduğum və bu gəmiyə mindiyim gün lənətə gəlsin.

Malédiction sur eux! (Le Roman de Tristan et Iseut)– Lənətə gəlsinlər!

Maudit soit l'espion! (Le Roman de Tristan et Iseut) – Qoy çasus lənətə gəlsin!

Que Dieu vous détruise, seigneurs! (Le Roman de Tristan et Iseut)– Cənablar, Allah sizi qırsın!

Orta əsrlər qəhrəmanlıq eposlarından bu tədqiqat işində Fransa eposlarının əsaslarından biri olan “Roland haqqında nəğmələr” araşdırılmışdır. Bu, bizim günlərə gəlib çıxmış yüzdən çox fransız eposundan birincisi və ən kamilidir.

Aşağıda qədim fransız, fransız və rus dillərində təqdim olunan “Roland haqqında nəğmələr”dən alqışların nümunələri verilmişdir:

Salvet seiez de Deu, Le glorius que devuns aürer! (IX) Salut au nom de Dieu, le Glorieux, que nous devons adorer! (La Chanson de Roland) - Qoy sizi Allah, Daim adı dilimizdə olan uca Allah

Ço dist li reis: *Al Jhesu e al mien! (XXVI) Et le roi dit “Allez, par le congé de Jésus et par le mien. (La Chanson de Roland)* - Kral cavab verdi: - Gedin, Mən və Allah sizinlədir.

Salvez seiez de Mahum E d'Apollin, qui seintes leis tenuns! (XXXII) Salut, au nom de Mahomet et d'Apollin, de qui nous gardons les saintes lois! (La Chanson de Roland) - Qoy sizi Məhəmməd və bizim səcdə etdiyimiz Apollen qorusun!

Salvez seiez de Deu, Li glorius, qui devum aürer! (XXXIII) Salut, au nom de Dieu, le Glorieux, que nous devons adorer! (La Chanson de Roland) - Qoy sizi Allah, böyük Allah hamımızın sevdii Allah qorusun!

Deus, se lui plaist, a bien le vos mercie! (XXXIX) Que Dieu, s'il lui plaît, vous en recompense! (La Chanson de Roland) - Qoy buna görə sizə əvəzini yüz qat versin.

E dist al rei: *Salvez seiez de Deu!* (LIV) *Salut de par Dieu!* dit-il au roi. (La Chanson de Roland) - O, krala dedi: - Allah sizi qorusun.

Seignurs Franceis, de Deu aiez vertut! (LXXXII) *Seigneurs Français, que Dieu vous donne sa force!* (La Chanson de Roland) - Fransızlar, Allah sizi gücləndirsin.

Yuxarıdakı nümunələrdən görünür ki, “Roland haqqında nəğmələr”də alqışlar dini leksikanın işlənməsi, yüksək poetik və təntənəli çalarla səciyyələnir.

Bu fəsildə fransız nağıllarındakı alqış və qarğışlar da tədqiq olunmuşdur. Göstərilən kontekstdə XII-XIII əsrlərə aid edilən “Tülkü haqqında roman” diqqətimizi cəlb etmişdir.

Bu əsər həm qədim fransız, həm də müasir fransız dili variantlarında araşdırılmışdır. Tədqiqat nağılda semantik planda maraqlı doğuran alqış və qarğışları aşkara çıxarmağa imkan vermişdir:

Aşağıda qədim fransız, fransız və rus dillərində təqdim olunan “Tülkü haqqında roman” dan alqışların nümunələri verilmişdir:

Bien ait de Dieu qui l'i fist metre! (La naissance d'Ysengrin). *Qu'il soit béni de Dieu celui qui l'y a fait mettre...* / - Allah onu qorusun, o şəxsi ki...

As marchanz dist: *Diex vos saut!* (Le poisson des charretiers). Renart dit aux marchands: *Que Dieu vous preserve!* - Renar tacirlərə dedi: Qoy Allah sizi qorusun.

Seignors, fet il, et *Diex vos saut!* (Les vêtements du prêtre). Seigneurs, fait-il, *que Dieu vous protège!* - Cənab, qoy Allah sizi qorusun!

Sire, *Diex beneie vos*, Fet il, et *vostre compaignie!* (Les vêtements du prêtre) Sire, *que Dieu vous bénisse*, fait-il, *avec vos compagnons!* - Cənab, qoy Allah sizi, - o dedi, - sizi və sizin dəstənizi.

Nümunələrdən göründüyü kimi, “Tülkü haqqında roman”da işlənmiş alqışlar ilahi qüvvələrlə – Allahla, İsusla, müqəddəs üçlüklə, Məryəmlə əlaqələnir.

Nağılın mətnində, əsasən, emotiv və ekspressivlər, modallığı gücləndirmə vasitəsi kimi işlənən qarğışlar da çoxdur.

Aşağıda qədim fransız, fransız və rus dillərində təqdim olunan “Tülkü haqqında roman”dan lənət nümunələri verilmişdir:

Mes li mens cors mal dahez et s'onques li fis chose nisune (Renart et Hersent). *Mais que ma personne soit damnée* si jamais je lui ai fait la moindre chose. - Əgər haçansa ona zərrə qədər olubsa, qoy lənətə gəlim.

Renart, mort sui. *Male aventure aiez vos hui!* (Ysengrin fait moine). Renart, je suis mort, *qu'un malheur vous arrive aujourd'hui même!* - Renar, mən ölmüşəm, qoy sizinlə bədbəxtlik elə bu gün baş versin.

Dahez ait .VC. quel verra! Maudit soit cinq cents fois celui qui verra ça! Ne m'as dit riens ou ge gaaingne, Je ne croi mie mal me viengne, Ja n'avré mal por itel songe. - Sire, fet ele, *Diex le donge!* (Chantecler le coq). Vous ne m'avez rien dit qui me soit utile. Je ne crois pas qu'il m'arrivera du mal, ni qu'un tel songe me porte malheur. - Seigneur, fait-elle, que *Dieu vous l'accorde!* - Kim bunu görsə, qoy ona beş yüz dəfə lənət olsun! Siz mənə mənim üçün faydalı ola biləcək heç nə demədiniz. Mən hesab etmirəm ki, başıma bəla gələcək və bu yuxu mənə bədbəxtlik gətirəcək. Qız dedi: - Cənab, qoy Allah bəlanızı versin.

Bədii ədəbiyyatda alqış və qarğışın xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədilə bu fəsildə XVI-XVII əsrlərə aid əsərlər, konkret olaraq Rablenin “Qarqantüa və Pantaqrüel”, eləcə də, Jan Batist Molyerni əsərləri tədqiqata cəlb olunmuşdur:

Salve, vel Salvus sis, Doctor Doctorum eruditissime!(лат.) - *Salut à toi, ou puisses-tu être bien portant*, maître, toi le plus savant des maîtres! (La Jalousie du Barbouillé) – Sağlam ol, sağlam olun, Usta, ustaların ən çox biləni.

Et que le Ciel par sa bonté

Comble de joie et de santé

Votre défunte seigneurie! (Etourdi ou Les Contre-temps) – Qoy göylər sizin ruhunuza öz xeyirxahlığı ilə sevinc və sağlamlıq bəxş etsin.

Dieu vous en fasse la grâce! (Le Dépit amoureux) – Allah sizə rəhm versin!

Le bon Dieu vous maintienne! ((Le Dépit amoureux) – Allah yardımçınız olsun!

J.B.Molyerin əsərlərində işlənmiş qarğışlara aid nümunələr:

Que maudite soit l'heure que vous avez choisi ce grigou! (La Jalousie du Barbouillé) – Qoy sizin bu simici seçdiyiniz an lənətə gəlsin!

La peste soit du causeur! (Le Dépit amoureux) – Qoy zəvzəyi cüzam tutsun!

Au diable soient tous les laquais! Je ne pense pas qu'il y ait gentilhomme en France plus mal servi que moi. Ces canailles me laissent toujours seul. (Les Précieuses ridicules) – Bütün lakeylər cəhənnəm olsunlar! Mən inanmıram ki, Fransada mənim qədər pis xidmət göstərilmiş ikinci adam tapılsın. Bu yaltaqlar həmişə məni tək qoyurlar.

Que le Ciel me déclare une éternelle guerre, Que je tombe à vos pieds d'un éclat de tonnerre! (Dom Garcie de Navarre ou le Prince jaloux) – Qoy göylər mənə əbədi müharibə elan etsin, qoy məni ildırım vurub sizin ayaqlarınız altına salsın.

Beləliklə, faktiki materiallar üzrə apardığımız təhlil göstərir ki, fransız alqış və qarğışları Bibliya mətnlərindən başlayaraq, orta əsrlər əfsanələrində, qəhrəmanlıq eposlarında, nağıllarda, bədii ədəbiyyatda, ümumiyyətlə, müxtəlif janrlarda işlənir. Bu onu göstərir ki, alqış və qarğışlar fransız diskursunun bir hissəsini təşkil edir.

Tədqiqatın **“Fransız dilində alqış və qarğışların funksional-praqmatik xüsusiyyətləri”** adlanan III fəslində *“Fransız dilində alqış nitq aktının motiv və funksiyaları”*, *“Ənənə-mərasim alqışları”*, *“Alqış-dualar”*, *“Fransız dilində qarğış nitq aktının motiv və funksiyaları”*, *“Qarğış verbal təcavüz kimi”*, *“Qarğış andlar”* məsələləri araşdırılır.

Alqış nitq aktı adresantın onu nitqində hansı məqsədlə istifadə etməsi ilə bağlı orijinal və ya stereotip ola bilər. Alqış nitq aktının səbəblərini tədqiqi prosesində aydın olur ki, bu aktın istənilən cəmiyyətdə uğurluluq səbəbinin zəruri şərti ənənənin mövcudluğudur.

Ənənə-mərasim alqışları situativlik və zaman əlamətləri ilə fərqlənir. Onları aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür:

-vaxtın keçirilməsi ilə bağlı alqışlar: *Bon matin! Bonne*

journée! Bonne soirée! Bonne nuit!

-*Bon weekend à Paris!* qarğıışı birgö keçirilmiş vaxta görö minnətdarlıq retrospektiv müsəbəti qiymətləndirmə ilə müsəyiət olunur.

-*Bonne journée! Jusqu'à demain.* alqışı müsəhiblə xudahafizləşərkən təyin olunmuş vaxtda şərtləşdirilmiş yerdə olmaq vədi ilə birləşir.

Adətən, arzu salamlaşma və ya vida situasiyasında tələffüz olunur və müvafiq olaraq arzu salamlaşma/vidanın praqmatik funksiyalarını özündə birləşdirir: *Bonne journée! Bon voyage!* Bu cür ifadələr şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində mühüm rol oynayır və onların möhkəmlənməsinə töhfə verir. Onlar salamlaşma və ya vidalaşma zamanı öz məzmunu və arzu ifadələrinin faktiki deyilməsi (məcburi deyil) ilə danışanın dinləyicinin işinə olan marağını, rəğbətini ifadə edir.

Biz hesab edirik ki, alqış mətnini tərtib etmək üçün, bir qayda olaraq, motiv zəruridir. Motiv adresata düzgün münasibəti aydınlıqdır və qarğıışın strukturunda əhəmiyyətli rol oynayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi mədəniyyətdə təbrik və arzu kifayət qədər trivial və şablon janrdır. Ona görə də, belə sözləmləri adresat şablon, qeyri-səmimi sayır. Nəticədə onlar adresantın nəzərdə tutduğı effekti vermir.

Danışan şəraiti düzgün qiymətləndirməklə, adresatı təbrik etmək üçün standart və hazır qəlibdən istifadə edə bilər.

Alqışlar üçün motivlərin belə paylanması onların kommunikativ-praqmatik xüsusiyyətlərinə əsaslanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, alqış nitq fəaliyyətinin başqa nitq aktları ilə müqayisədəki fərqləndirici cəhəti ünsiyyət şəraitindən və vəziyyətindən asılı olaraq onların motivlərinin dəyişməsi ilə əlaqədardır, onlar daha çox kommunikantların şəxsiyyəti ilə diqtə olunur.

Motiv və hadisələrin müxtəlifliyi səbəbindən fransız dilində fərdiləşmiş alqışların spektri kifayət qədər genişdir. Hazır nitq formulları olan dini stereotip arzuların fərqli olaraq, fərdi dini istək ifadələri bəzi hallarda xüsusi həqiqilik və doğruluq çalarlarına malik olur. Fərdi istək və arzular peşə bayramları, insan həyatının konkret əlamətdar günlər, uğurlu və mövsümi hadisələrlə əlaqədar istifadə olunur.

Məsələn:

–*Meilleurs vœux pour un Noël plein de joies et une nouvelle année remplie de bonheur. Que ce Joyeux Noël soit l'aube d'une année de bonheur. Noël, c'est l'anniversaire le plus célèbre. C'est la fête du bonheur, de la joie et surtout de l'amour!* - Sevinc və xoşbəxtliklə dolu Milad bayramı üçün ən xoş arzularımla. Qoy bu xoşbəxt Milad xoşbəxt bir ilin başlanğıcı olsun. Milad - ən məşhur ad günüdür. Bu xoşbəxtlik, sevinc və xüsusilə sevginin bayramıdır!

Ənənəvi mərasim arzu və istəkləri qlobal kommunikasiya kontekstində müəyyən universallıqla səciyyələnir. Bu, müxtəlif şəraitlərdə kommunikativ vəzifənin reallaşdırılma üsullarının oxşarlıqlığı ilə şərtlənir. Buna baxmayaraq, şifahi nitq diskursları milli mədəniyyət hadisələrindən qaynaqlandığına görə, onun məhsulu və qoruyucusu olan qarğıışlarda bir sıra universal əlamətlər aşkara çıxır və bu əlamətlər bu və ya digər linqvososiumun mentaliteti və xarakterindən irəli gələn etnokulturoloji cizgilərdən fərqlənir.

Fransız dilində salamlama və xudahafizləşmə ilə bağlı olan geniş yayılmış alqışların təhlili göstərir ki, onlar əlavə məzmun yükü daşıyır, semantik çalarlara malik olur. Belə situasiyalarda müsahibə sağlamlıq, uğur, xeyirli gün (gecə) arzulanır.

Bəzən alqış sözləmi direktivlərlə kəsişmə nöqtələri ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, *Je te souhaite de bien passer la journée et ne fais rien de mauvais!*

Direktiv alqışlar propozisiyaya nail olunduqda və işlərin gedişi nəzarət altına alındıqda daha çox işlədilir.

Fransız dilinin ənənəvi ritual alqışları arasından universal və situativ arzuları fərqləndirmək mümkündür.

Universal alqışlar qrupuna müxtəlif şəraitlərdə söylənilən formulları aid edirik. Məsələn, *Bonne fête!* - Bayramınız mübarək!/Ad gününüz mübarək! alqışından ad günündə, Bastiliyanın alınması günündə və başqa bayramlarda istifadə olunur. *Bonne fête!* – Allah köməyiniz olsun!, *Dieu vous bénisse!* - Allah sizi saxlasın!, *Que tu sois béni!* - Allah işinizi avand eləsin! kimi alqışlar universal səciyyəlidir. Belə sözləmlərin propozisiyasında xeyir-dua vermək yer alır, danışan adresata implicit olaraq uğur arzulayır, situasiyanı

müsbət dəyərləndirir, eləcə də, xoş sözlərə görə, adresada minnətdarlığını ifadə edir.

Alqış kontekstlərinin əksəriyyətində Allaha müraciət bizə əsas verir ki, fransız xalqının koqnitiv şüurunda Allahın başlıca baza dəyəri olduğunu qəbul edək.

Situativ alqışlar elə alqışlardır ki, onları yalnız müəyyən şəraitdə söyləmək olar. Məsələn, ad günlərində: *Joyeux anniversaire!* - Sevinclə dolu ad günü arzulayıram (hərfi tərcümə), *Bon anniversaire!* (eyni mənada), evlənmə münasibətilə: *Tous mes vœux de bonheur!* - xoşbəxtlik arzulayıram! *Je vous souhaite tout le bonheur du monde!* - Dünyanın bütün xoşbəxtliklərini arzulayıram (hərfi tərcümə) alqış qəliblərindən istifadə olunur.

Mühüm bir hadisədən əvvəl, məsələn, imtahan verməzdən əvvəl və ya müsahibədən əvvəl, iş qəbul münasibəti ilə uğurlar arzulayırlar: *Bonne chance! Bonne pince!* (jarqon) – uğurlar, xoşbəxtlik arzu edirəm! Bir müddət sinonim ifadə *Bon vent!* – I wish you success! (məkt. “yaxşı külək!”) idi. Bu ifadə yelkənli gəmilərlə naviqasiya ilə əlaqələndirilir. Dənizçilər dənizə çıxanda yaxınları onlara “yaxşı külək” arzulayırdılar, çünki külək olmasa onların yelkənli gəmiləri üzə bilməzdi. Semantik təkamül, mənanın genişlənməsi nəticəsində bu ifadə “əlvida” mənasında işlənməyə başlamış, sonralar “çıxmaq”, “yuvarlanmaq” kimi alçaldıcı mənalar almışdır.

Bütün mümkün ənənəvi alqışları təhlil edərək onların qurulmasının bir neçə ümumi modelini qurmaq olur. Bir sıra arzular üçün cümlənin əvvəlində adresata müraciəti bildirən giriş hissəsi səciyyəvidir: *Les nouveaux mariés, je vous souhaite une longue et heureuse vie.* Adresatsız arzu qəlibləri də işlənir: *Quelques fleurs pour souhaiter l'amour.*

Müvafiq arzu və istəyin seçilməsinə alqış nitq aktı iştirakçılarının yaşı, iyerarxiyası, mədəni səviyyəsi onların tanışlıq və əlaqə müddətləri kimi amillər təsir göstərir.

Fransız dilinin ənənəvi alqışlarının komponent tərkibinin təhlili cümlələrdə sinonimləri aşkara çıxarır. Onların iştirakını həm bir cümlə tərkibində *Je te souhaite le succes, la réussite,* həm də, ayrı-ayrı cümlələrdə *Je vous souhaite beaucoup de succes. Que la réussite*

vous accompagne dans toutes vos affaires görmək olur. Sinonimlər bir-birini həm əvəz edə bilər, həm də bir yerdə işlənir.

Ənənəvi alqışların formalaşmasında frazeoloji vahidlər də iştirak edir: *Que Dieu te bénisse...et te fasse le nez comme j'ai la cuisse*. Metafora əsaslanan alqışlar müəyyən çoxluq təşkil edir. Metaforik arzuların fransız dilinin yalnız zənginliyini deyil, həm də emosionallığını göstərir: *Je te souhaite un brain de gaité et un dessert fleuri!*

Ənənəvi fransız alqışlarının fərqləndirici cəhəti onlarda danışığ dilinin leksikasının işlənməməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi-mərasim alqışları fransızların yaşlı nəslinin dilində daha işləkdir. Ənənəvi mərasim alqışlarında xalqın və ayrı-ayrı fərdlərin mədəni etiket normaları öz ifadəsini tapır. Bəzi situasiyalarda alqış mətnləri semantik baxımdan səmərəli olmur. Belə alqışlar ünvanlandığı şəxs haqqında pis təəssüratı qismən aşkara çıxarır. Əgər nəzərdə tutulan mədəni kodlu formul söylənilmirsə, bu, şəxslərarası kommunikasiya və münasibətlərin kəsilməsinə səbəb olur.

Alqışlar arasında alqış-dualar xüsusi yer tutur. Dua ilə insan Allahın böyüklüyünə inamını ifadə edir, ilahi qüvvədən özünün və yaxınlarının rifahı üçün müəyyən nemətlər istəyir. Alqış-dualar həm dialoq, həm də poliloq formalarında olur. Bu da belə alqışların canlandırılması prosesində özünəməxsus çoxvektorlu dialoqların baş verməsindən irəli gəlir. Danışan, bir tərəfdən, müsahibinə və ya kommunikativ ünsiyyətin iştirakçılarna, digər tərəfdən, ilahi qüvvəyə – Allaha müraciət etmiş olur.

Y.V.Bobıryevanın duaların eksplisit (duanın bilavasitə məzmun nüvəsi) və implisit (ənənəvi implisit mənadan bir qədər fərqli) planlarının olması fikrini irəli sürmüşdür: *“İmplit plan duanın məntiqi və semantik məzmunundan irəli gələn, lakin verbal ifadəsini tapmayan və bu duanı söyləmiş adresantın şüurunda formalaşan cavab və ya proqnozdur. Bu cavab şüurda dua ilə eyni zamanda formalaşır. İnsan Allahdan hansı cavabı alacağını “proqnozlaşdırır”.*¹⁶

¹⁶ Бобырева, Е.В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегия (на материале православного учения) / Е.В.Бобырева. – Волгоград: Перемена, – 2007. – с. 261

İstənilən dua daxili söhbətdə, səssizcə və ya camaat içində deyilə bilər. Xoş arzular-dualar həm səssiz, həm də ucadan deyilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Fransa 1905-ci ildən dünyəvi dövlət olsa da, katolikliyin hələ də fransız mədəniyyətinə böyük təsiri var.

Bu fəsildə müxtəlif vaxtlarda dilə gətirilən alqış-dualara aid kifayət qədər nümunələr verilmişdir:

-katolik bayramlarda söylənilən dualar: *Au nom du Seigneur, paix à cette maison et à tous ceux qui l'habitent* - Allah bu evə və onun sakinlərinə əmin-amanlıq bəxş et;

-kommersiyada uğur qazanmaq arzusu ilə söylənilən alqış-dua: *Dieu notre Père, dans ta providence tu as donné aux hommes la terre et ses produits, pour que leur travail contribue à pourvoir chacun des biens que tu as créés; Bénis tous ceux qui s'emploient à ces travaux: que la justice et la charité soient respectés dans les achats et les ventes; que les commerçants soient des artisans du bien commun, et qu'ils se réjouissent de participer ainsi au progrès de la cité terrestre.* – Bizim atamız Allah, sən insanlara torpaq və onun məhsullarını ona görə vermişən ki, onlar öz zəhmətləri ilə sənə yaratdığın nemətlərlə təmin olsunlar. Qoy bu işdə iştirak edənlərin hamısının rifahı yaxşı olsun, qoy alqı-satqıda ədalət və xeyirxahlıq hökm sürsün; qoy tacirlər ümumi rifahın yaradıcıları olsunlar və onlar yer üzündəki təkamül prosesində iştiraklarına görə sevsinlər;

-heyvanlarla yaxşı rəftarla bağlı söylənilən dua-alqışlar: *Dieu, créateur et donateur de tout bien, tu as donné les animaux à l'homme pour subvenir à ses besoins et pour le soulager dans ses travaux. Tous te supplions: apprends-nous à faire servir pour notre bien ces êtres vivants qui contribuent à notre condition humaine.* – Bütün mövcudiyyatın yaradıcısı olan Allah, sən heyvanları insanlara ona görə vermişən ki, onlar öz tələblərini təmin etsinlər, işlərini yüngülləşdirsinlər. Bizə özümüzün insani tələblərimizi və rifahımızı təmin etmək üçün bu heyvanlarla düzgün rəftar etməyi öyrət;

-stol arxasında yemək zamanı söylənilən dualar: *Dieu, qui par la résurrection de ton Fils notre Seigneur Jésus-Christ as donné la joie au monde, fais que par l'intercession de la bienheureuse Vierge Marie sa Mère, nous puissions goûter aux joies de la vie éternelle.* – Bizim

sahibimiz olan öz oğlunuz İsus Xristosu diriltmiş Allah, sən dünyaya sevinc bəxş etmişən, onun anası bakirə müqəddəs Məryəmə havadarlıq edəndə əbədi həyat sevincini yaşamağımıza kömək et və s.

Fransız dilində qarğışların motiv və funksiyaları ilə bağlı tədqiqat göstərir ki, qarğışların əsas mənbələrindən biri Bibliya, o cümlədən, Əhdi-Ətiqdir.

Bibliyada qarğışlar öyüd və tərbiyə məqsədi daşıyır, onlar konkret şəxsə deyil, ümumən insan cəmiyyətinə ünvanlanmışdır. Bunun təsdiqi Əhdi-Ətiqin bölməsi olan “Qanunun təkrarı” ifadəsində tapır.

Bibliyada formalaşmış cəmiyyəti pis əməllərdən çəkəndirmək məqsədi daşıyan qarğışlar zaman keçdikcə, konkret şəxsi bu cür əməllərdən çəkəndirmək vasitəsinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə qarğışlardan istifadə etmək meyli azalır. Buna baxmayaraq, bir sıra ifadələr aktuallığını saxlamış, onlar bədii əsərlərdə və danışıq dilində işlədilir.

Fransız dilində qarğışların motiv və funksiyalarını araşdırarkən onların əsas funksional yönümünün hər cür bəla və bədbəxtçiliyin arzulanması aşkara çıxarılmışdır. Fransız dilində xarakter və tətbiq dairəsinə görə, qarğışlar Bibliya və ümumməişət növlərinə ayrılır.

Bibliya mətnlərində qarğışlar zorla ayırma, uzaqlaşdırma, cəzalandırma ilə qorxutmaq məqsədi üçün işlədilmişdir. Məişətdə istifadə olunan qarğışlar mənəvi və əxlaqi ziyan məqsədi daşıyan ifadələri əhatə edir.

III fəsildə qarğışların xüsusi verbal təcavüz kimi izahına xüsusi yer verilmişdir. “Nitq təcavüzü” anlayışı müasir dilçilikdə yenidir və birmənalı izah olunmur. Elmi mənbələr əsasında aparılmış təhlil göstərir ki, “nitq təcavüzü” və “verbal təcavüz” terminləri eyni hadisəni ifadə edir və bir kontekstdə oxşar mövqələrdə işlədilir.

Verbal təcavüzün elmi təyini, əsasən, qərb tədqiqatçıları tərəfindən öyrənilmişdir. Onların təhlillərini nəzərdən keçirdikdə adekvat tərifin A.Basyeyə məxsus olması qənaətinə gəlmək mümkündür. A.Basye yazır: “*Verbal təcavüz neqativ hissələrin forma (qışqırıq, ciyilti, dava-dalaş), eləcə də, sözlü cavabın məzmunu (hədə-qorxu, qarğış, söyüş) ilə ifadə olunmasıdır*”.¹⁷

¹⁷ Басе, А.Н. Психология агрессии. / А.Н Басе. М.: Наука, 1961. – с. 132

Çəkinmədən iddia etmək olar ki, qarğış verbal təcavüz növlərindən biri olub, söyüş və təhqirlər kimi mənfi intensiya (niyyət) ilə maddi və mənəvi ziyan vurmaq məqsədilə adresata ünvanlandırılır.

V.Y.Şerbinina kompleks və sistem yanaşma vasitəsilə verbal təcavüzün aşağıdakı növlərini ayırmışdır: intensivliyə görə zəif (yaygın, hiss olunmayan) və güclü (maksimal və son hədli); danışanın nitq təsirini qavrama və məqsədyönlümlüyünü dərk etmə dərəcəsinə görə: başa düşülən və başa düşülməyən; ifadə üsuluna görə: təcavüzün həm ifadə formasında, həm də, məzmununda bildirilməsi; təcavüzün yalnız formal əlamətlərlə ifadəsi; təcavüzün məzmunla verilməsi; obyektə münasibətə görə: keçici və keçici olmayan nitq təcavüzü; iştirakçıların sayına görə: kütləvi, sosial qapalı.¹⁸ Biz V.Y.Şerbinanın bu bölgüsünü qəbul edirik.

Aparılmış təhlilə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, verbal təcavüz növləri müxtəlif meyarlar əsasında təsnif olunur və bu cəhət həm təcavüz səciyyəli ifadələrin rəngarəngliyində, həm də onların aşkara çıxdığı situasiyaların fərqlənməsində öz təsdiqini tapır.

Qarğışlardan müasir dövrdə daha qədimdə olduğundan daha az istifadə olunur və qarğışların öz yerini söyüşlərə verməsi meylli müşahidə edilir. Müasir fransız dilində Bibliya qarğışları istisna olunmaqla, digər qarğışlarla söyüşlər arasındakı sərhəd az nəzərə çarpır.

Mədəniyyətin tarixi inkişaf prosesində qarğışlar əvvəlki mahiyyətini itirir və başqa məqsədlərə xidmət edir. Çox zamaT qarğışlar and məqsədilə işlədilir.

Əvvəlki dövrlərə dair toplanmış materiallarda elə qarğışlar vardır ki, onların modal təşkilədiciləri danışanın özünə aid olsa da, onun intensiyasının ifadəsi deyildir. Onlar irəli sürülən fikrin doğruluğuna özünəməxsus şəkildə zaman verir. Məsələn:

Dieu me damne! (Roman de Renart) – Allahın lənətinə gəlim!

Kontekstdən görüldüyü kimi, qarğış and funksiyasını yerinə yetirir. Bu hadisəni özünün səmimiliyinə inandırmağa böyük tələb və cəhd ilə izah etmək olar.

¹⁸ Щербинина, Ю.В. Вербальная агрессия. Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, – 2008. – с. 300

Bəzi hallarda qarğış formullarından tövbə funksiyasında istifadə edilir: *Que le malheur et la ruine s'abattent sur moi et mes biens, si jamais je cherche de nouveau à être bon!* (Roman de Renart). - Əgər haçansa xeyirxah olmaq istəsəm, qoy mənim başıma və mallarıma bəla və dərd düşər olsun!

Belə hesab etmək olar ki, hər iki halda, daha dəqiq desək, qarğışın and və tövbə funksiyasında işləndiyi halda danışanın nitqinə şübhəsiz inam yaradan kontekst əmələ gəlir və bununla yanaşı, danışanın öz sözlərinə görə məsuliyyət daşması nümayiş olunur.

Qarğış-andları digər qarğışlardan fərqləndirən cəhət ondadır ki, başqa hallarda ən azı iki şəxsin olması lazım gəlsə, qarğış-and halında qrammatik cəhətdən ikinci və üçüncü şəxsi bildirən feillə düzəlmiş qarğış söyləmin müəllifinə istiqamətlənir.

Dissertasiyanın **dördüncü fəsl** **“Fransız dilində alqış və qarğışların linqvistik xüsusiyyətləri”** adlanır. Bu fəsildə aşağıdakı məsələlər öyrənilir: *“Fransız dilinin alqış və qarğışları mətnlərinin diaxron təhlili”*, *“Fransız alqış və qarğışlarında deyktik vasitələr”*, *“Fransız dilində alqış və qarğışların leksik-semantik xüsusiyyətləri”*, *“Fransız qarğışlarının struktur-semantik xüsusiyyətləri”*.

Orta əsrlər fransız diskursunu müasir fransız dili diskursları ilə müqayisələr bilavasitə sözün semantik təkamülünü aşkara çıxarır. “Roland haqqında nəğmələr” mətninin qrammatik xüsusiyyətlərini araşdırarkən müəyyən artikkelərin qədim fransız və latın dillərindən müasir fransız dilinə transformasiyasını müşahidə etmək olur.

Müəyyən artıkl latın *ille* işarə əvəzliyindən törəmiş və qədim fransız dilində kişi cinsində aşağıdakı formalara malik olmuşdur:

Qədim fransız dilində kişi cinsində müəyyən artıkl

Hal	I şəxs tək	I şəxs cəm
Vasitəsiz	li	Li
Vasitəli	le	Les

Qadın cinsində müəyyən artiklin yalnız iki forması olmuşdur: *la* təkdə, *le* cəmdə.

Qədim fransız dilinin şəxs əvəzlilikləri cədvəldə verilmişdir:

Qədim Fransız dilində şəxs əvəzlilikləri

	I şəxs		II şəxs	
	<i>tonik forma</i>	<i>aton forma</i>	<i>tonik forma</i>	<i>aton forma</i>
Cəm				
Adlıq hal	gié	jo	tu	tu
Digər hallar	mei	me	tei	te
Cəm				
	nos	nus	vos	vus

Göründüyü kimi, şəxs əvəzliliklərinin bəzi formaları, məhz aton formaları – *me*, *tu*, *te* müasir fransız dilində də eyni şəkildə qalmışdır. Mətnlərin qədim fransız və müasir variantlarını müqayisə edək:

Dist al paien: “*Damnesdeus mal te duinst!* - *Il dit au paien: “Dieu te maudisse!”* (La Chanson de Roland) – O, bütprəstə dedi: “Allah səni lənətləyəcək”.

jo, *mei* və *tei* əvəzlilikləri əvvəlki formada işlənir:

“*Ami Rollant, de tei ait Deus mercit! L’anme de tei seit mise en pareis!*” - “*Ami Roland, que Dieu te fasse merci! Que ton âme soit mise en paradis!*” (La Chanson de Roland) – Dostum Roland, qoy Allah səni xilas etsin və ruhun cənnətlik olsun (CCX).

Qədim və müasir fransız dillərində işlənən nisbi əvəzliliklərin rolundan ayrıca bəhs etmək lazım gəlir.

Müasir fransız dilində və qədim fransızda *qui* və *que* nisbi əvəzliliklər işlənir. Əgər *que* eyni bir forma işlənirsə “*Par ceste barbe que veez blancheier, Li duze per mar i serunt jugez!*” - “*Par cette barbe que vous voyez toute blanche, malheur à qui me nommerait l’un des douze pairs!*” (La Chanson de Roland) – And olsun ağarmış saqqalıma, kimsə məni on iki perdən biri adlandırırsa, o, dərdə düçar olacaqdır, *qui* nisbi əvəzliyi haqqında bunu demək olmaz. Bu əvəzlik qədim fransızda *ki* şəklindədir: “*Ait vos Deus, ki unkes ne mentit!*” - “*Que Dieu vous aide, qui jamais ne mentit!*” (La Chanson de Roland).

Növ və zamanı araşdırdıqda məlum olur ki, qədim və müasir fransız dillərində indiki zaman forması başlanmış, davam edən və

təkrarlanan hərəkətləri ifadə edir. Bu formaya danışığ dilində rast gəlirik, nəsihət xarakteri daşıyır. Məsələn, *l'homme est mortel*. İndiki zaman forması gələcək zaman mənasında da işləyə bilər. Qədim fransız eposunda indiki zaman məhsuldardır. Bu da ondan irəli gəlir ki, təsvir edilən hadisə daha aşkar şəkil alır və sanki, oxucunun gözləri qarşısında baş verir.

Qədim fransızda nadir hallarda işlənen imperfekt müasir fransız dilinin indiki zaman sistemində yüksək işləkliyə malikdir. Məsələn, “Roland haqqında nəğmələr”də birinci 500 beytdə imperfektdən istifadə 3 dəfədir (beyt 10, 203, 383). Demək olar ki, qədim fransızda baş vermiş hadisəni bildirən perfektə üstünlük verilmişdir.

Modallığın ifadə olunmasının funksional-semantik mənzərəsi göstərir ki, mənalara və onları ifadə edən vasitələrin müxtəlifliyi ilə təyin olunan modallıq fransız dilində mürəkkəb strukturludur. Optativ modallıq məsələsinin tədqiqi imkan verir ki, verilmiş söyləmin danışanın tələbini və ya arzusunu ifadə etməkdən asılı olaraq iradənin bildirilməsi modallıq sahəsində təhrik və arzu modallıqlarının aşkara çıxması fikri irəli sürülsün.

Alqış və qarğış modal arzu mənasına malik olduğuna görə, biz optativ modallığın fransız dilində reallaşmasının aşağıdakı üsullarını ayıra bilərik:

1. *adjectif* “bon (bonne)” + *nom*: *bonne année, bon anniversaire, bonnes vacances, bon voyage, bon appétit, bonne journée, bonne soirée, bonne nuit, bon après-midi, bonne fête, bonne chance* və s.

2. *de* + *nom*: *de l'amour, de la joie et de la santé!*

3. Alqışların müəyyən hissəsi *souhaiter* feilinin köməyi ilə xəbər şəklində qurulmuşdur: *Je vous souhaite tout le bonheur du monde!*

4. Fransız dilində alqış və qarğışların əsas hissəsi lazım şəklində *subjonctif* qurulur. Bu zaman aşağıdakı geniş yayılmış modelləri qeyd etmək olar:

- a) *que* + *nom* + *pronom* + *verbe au subjonctif* + ...: *Que Dieu me porte chance! Que le feu de l'enfer te brûle! que Dieu t'anéantisse! Que le Ciel me déclare une éternelle guerre!*

- b) nom + pronom + verbe au subjonctif: *Dieu vous bénisse!*
Dieu me damne!

- c) verbe au subjonctif + nom + verbe + ...: *Puisse Dieu récompenser votre âme!*

- d) verbe au subjonctif + nom + pronom + verbe + ...: *Puisse le Seigneur le conduire au ciel et lui assurer le repos éternel!*

- 5. Bəzi alqış və qarğışlar imperativ formasındadır: *Sois bénis mon frère!* – Bəxtiyar ol, mənim qardaşım! *Soyez heureux!* – Xoşbəxt olun!

- arzu optativlik əmələ gətirən əsas amildir. O, insanın ən ümdə dəyər təsəvvürlərinə əsasən yaranır. Bu dəyərlər insanın real aləmə proyeksiyalarıdır. Biz bu qənaətə gəlirik ki, fransız dilində alqış və qarğışlar aşağıdakı dəyərlər əsasında formalaşır:

- fizioloji: *Ma foi, que Dieu me prête vie et santé, ils sont tous frappés du même coin* (Roman de Renard);

- əxlaqi-mənəvi: *Françaises, Français, au début de l'année, pour la réussite de la France, je vous souhaite à tous, en son nom, la foi et l'espérance nationale.* (Ch. De Gaulle);

- dini-mənəvi: *Tintagel, s'écria Tristan, béni sois-tu de Dieu!* (Le Roman de Tristan et Iseut).

Bu qənaətə gəlmək olar ki, optativlik insanın dünya haqqındakı təsəvvürləri nəticəsində onun kommunikativ təfəkkürünün bir hissəsi kimi formalaşır. Bəzi optativ mətnlər universal olub müxtəlif xalqlara, bütün dillərə, bütün mədəniyyətlərə mənsub ola bilər. Məsələn, *Que Dieu te garde!* (frans.) – *Allah səni qorusun!* (Azərb.) – *Да сбережет тебя Бог!* (rusck.) – *God bless you!* (ing.) – *que Dios te guarde!* (ispan) və s.

Fransız dilinin alqış və qarğışlarındakı deyktik vasitələr də xüsusi marak kəsb edir.

İstənilən diskursun əsas təşkiledici komponentləri işarə bildirən sözlərdir. Belə sözlər danışanı və dinləyəni fərqləndirir, zaman və məkanı adlandırır. Belə işarələr kimi, həm verbal, həm də qeyri-verbal vasitələrdən istifadə olunur. Onlar kommunikasiya prosesində xüsusi rol oynayır.

Deyksis “*Danışana və adpesata, məkan və zamana işarə edir. Başqa sözlə desək, deyksis nitq situasiyasında şəxsə, zamana və məkana işarə edəndir*”¹⁹

Tədqiqat işində fransız alqış və qarğışları şəxs (inklüziv və eksklüziv deyksisi ayırmaqla), eləcə də, məkan, zaman, həmçinin emosional deyksislər öyrənilmişdir.

Yuxarıda göstərilən deyksis tiplərini təhlil edərək, biz belə qənaətə gəlmişik ki, fransız dilində alqış və qarğışlarda inklüziv deyksislərin sayı eksklüziv deyksislərdən dəfələrlə çoxdur.

Fransız alqış və qarğışlarında I şəxs əvəzliyi ayrıca leksik vahid kimi az işləkdir. Bu əvəzlik, bir qayda olaraq, yalnız *souhaiter* feili ilə işlənir: *Je vous souhaite une longue vie*. Az-az hallarda *maudire* feili ilə işlənmə qeydə alınır: *Je maudis l’heure où je suis né*. Adətən, alqış və ya qarğışı söyləyən şəxs özünü nitq hadisəsinin daşıyıcısı kimi göstərmir, o, kənar şəxs kimi çıxış edir: *Puisse Dieu récompenser votre âme!*

Fransız dilinin bütün alqış və qarğışlarında adresat şəxsləndirilir, arzu II şəxsə və ya I şəxsə ünvanlandırılır: *Qu’une mort affreuse vous emporte demain! Dieu vous en fasse la grâce! Que le malheur et la ruine s’abattent sur moi et mes biens!*

Qarğış mətnlərinin yalnız bir neçəsində şəxssiz konstruksiyalar qeydə alınır: *Honni soit qui manque à votre appel!*

Fransız dilinin həm alqışlarında, həm də qarğışlarında məkan deyksisi, əsasən, yer zərfliyi ilə ifadə olunur. Dilin bu elementləri referensiyanı həyata keçirir. Başqa sözlə desək, dil ifadəsi ilə dildənkənar obyekt və şəraitlə əlaqə əmələ gətirir və məkanın eyniləşdiricisi kimi çıxış edir.

Alqış və qarğışlarda zaman deyksisi qrammatik zaman və zaman lokallaşdırıcıları ilə öz ifadəsini tapır.

Qrammatik zaman kimi gələcək zaman çıxış edir: *Tu seras béni plus que tous les peuples; il n’y aura chez toi ni homme ni femme stérile, ni bête stérile parmi tes troupeaux*²⁰

¹⁹ Сребрянская, Н.А. Дейксис в единицах языка / Н.А.Сребрянская. – Воронеж: Воронежский гос. пед. ун-т, – 2003. – с. 8

²⁰ La Bible. Ancien Testament. Traduction oecumenique / Paris: – 1975. – Deutéronome 7, – p. 14

Zaman lokallaşdırıcıları funksiyasında il, ay, gün, saat, dəqiqə, saniyədən istifadə olunur.

Fransız alqış və qarğışlarının leksikasının və obrazlarının seçilməsi əsrlər boyu həyata keçmişdir. Bu da fransız xalqının tarixi inkişafını, onun mədəniyyətini, mənəvi dünyasını və dünyagörüşünü açır.

Fransız dilinin alqış və qarğışlarının leksik tərkibi, dil daşıyıcısının dəyərləri dünya mənzərəsini əks etdirir və dünyada baş verən hadisələrlə daim yenilənir.

Biz belə hesab edirik ki, alqış və qarğış mətnlərindəki performativ və deskriptiv feillərə xüsusi diqqət verilməlidir. Məhz onlar mətnin modallıq markerləri qismində daha çox işlədilir.

Performativ feillər anlayışından ilk dəfə C.Ostin özünün nitq aktları nəzəriyyəsində istifadə etmişdir. Performativ sözlər, eyni zamanda, fəaliyyətdir (ingilis dilində *perform* – icra etmək, yerinə yetirmək, təqdim etmək, rol oynamaq). C.Ostinə görə, performativ eksplisit qeyri-aşkar, yəni implisit ola bilər.

Eksplisit performativdə “Mən” verbal formada eksplikasiya olunur.²¹ Bu halda yerinə yetirilən hərəkətlər onun sözləri ilə təsvirlə müşayiət edilir. Fəaliyyətin təsviri danışıq aktında hərəkətdən kənarında deyildir.

C.Ostinə görə, fransız alqış və qarğışlarında baza eksplisit performativlərdən *benir* – “xeyir-dua vermək” və *maudire* – “lənətləmək” feilləri yalnız birinci şəxs təkində işlənir.

Fransız dilinin alqış və qarğışlarının topladığımız çoxluğunda bu feillərin məhz birinci şəxs təkində işlənmə halları azdır. Bu mətnlərin əksəriyyətində şəxssiz konstruksiyalardan istifadə edilir: *beni soit* və *maudit soit*. Bu isə, tələb olunan modallığın konkret kommunikativ situasiyada tam şəkildə ötürülməsinə imkan verir.

Benir və *maudire* feilləri performativlərdir və onların mətdə hansı şəxsdə işlənməsi mahiyyətə vacib deyildir. Çünki onlar hər hansı şəxsdə işlənməklə mənalarını itirmirlər.

²¹ Остин Дж. Избранное. Как производить действия при помощи слов / пер. В.П.Руднева, Смысл и сенсбилиии / пер. Л.В.Макеевой. – Москва: Дом интеллектуальной книги, – 1999. – с. 66

Performativ feili olmayan deskriptiv söyləmlər implisit performativlər kimi təyin olunur, çünki onlar performativliyin əsas meyarı olan ekviaksiionallığa cavab verir.²²

Məsələn, *malheur à votre tête* – başınıza bəla gəlsin! qarğışını implisit performativlərə aid etmək olar, çünki bu ifadə eksplisit performativə qrammatik cəhətdən uyğun gəlmir. Burada performativ feil yoxdur. Buna baxmayaraq, fəaliyyət səviyyəsində bu konstruksiya onu əvəz edir, performativ funksiyanı yerinə yetirir.

Fransız dilinin alqışlarının komponent tərkibinin təhlili göstərir ki, onların əksəriyyətində əsas komponent *Dieu* – Allah sözüdür. Fransız alqışlarının əksər mətnlərində bu söz kommunikasiya prosesində daxil olur.

Tədqiqat prosesində aşkar edilir ki, fransız alqışlarının dilinin özünəməxsusluğu onlarda məcazların iştirak etməsidir. Məcazlar alqışlara obrazlılıq verir. Alqışlarda aşağıdakı məcazların iştirak etməsi aşkara çıxarılmışdır:

-metafora: *Ami Roland, que Dieu mette ton âme dans les fleurs!*

-müqayisə: *Que Dieu vous bénisse et vous fasse le nez comme j'ai la cuisse!*

-ironiya: *bénédiction de Saint-Roch.*

-epitet: *Que Dieu lui prête longue vie! Que le haut mal le torde de douleur!*

Alqış və qarğışlar şifahi nitq diskursunda qarşılaşdırılan, bir-biri ilə oppozisiya təşkil edən janrlardır. Biz məsələnin bu cür qoyuluşu ilə razılaşmırıq. Fransız alqış və qarğışlarının mətnlərinə polifunksionallıq, intertekstuallıq, interdiskursivlik və interjanrlılıq xasdır. Bu səbəbdən alqış, bütün hallarda qarğışa qarşı qoyula bilməz. Məsələn, *sabahınız, axşamınız, günortanız xeyir* kimi alqışlarla qarşılaşdırıla biləcək and-qarğışlar yoxdur. Onların bir-birinə qarşı qoyulmasının mümkünsüzlüyü həm müxtəlif ekspressiv-modal yönümləri, həm də, fərqli şəraitlərdə işlənməsi ilə şərtlənir.

²² Макаров, М.Л. Основы теории дискурса / М.Л.Макаров, – Москва: ИТДГК “Гнозис”, – 2003. – с. 164

Fransız alqış və qarğışlarının struktur-qrammatik xüsusiyyətlərini təhlil edərək, belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, onlar söyləmin propozisiya məzmununa görə üç tipə bölünür:

-informatik-deklarativ qarğışlar: *Je maudis vraiment l'heure où je suis née;*

-*Sois maudit!* söyləm tipli qarğış arzular;

- *Qu'il ne lui arrive jamais rien de bien!* tipli qarğışlar.

Performativ deklarativ qarğışlar performativ feilin kanonik formada və tipik *je maudis...* – *lənət edirəm* propozisiyası vasitəsi ilə düzəlidir.

Qarğış-and *être* feilinin əmr şəklinin *sois/soyez* mütləq işlənməsi vasitəsilə əmələ gəlir.

Qarğışlar strukturuna *que* ədatı daxil olan söyləm-arzular vasitəsilə formalaşır.

Qarğış və alqışların ifadəsi üçün istifadə olunan sintaktik konstruksiyalar ötürdükləri mənalardan asılı olur. Aşağıda bu tipli elliptik cümlələr qeydə alınmışdır:

1. Müəyyən modellə düzələn nominal formalar:

1.1. Sifət + isim: *Bon voyage.*

1.2. Sifət (“*bon*” olmayan) + isim: *Heureux anniversaire.*

1.3. Substantiv (isim): *Santé! Courage! Réussite! Succès!*

2. Aşağıdakı modellərlə düzələn verbal formalar:

2.1. Əmr şəklində olan feil + *bien*: *Travaille bien.*

2.2. Əmr şəklində olan feil: *Amuse-toi.*

2.3. *Que* + subjonctif feil: *Que les années à venir soient aussi belles.*

2.4. Feil *Puisse* + feil (infinitif). Bu formaya son dərəcə nadir halda rast gəlik və onlar yalnız yazılı nitqdə işlənir.

Uşağın doğulması ilə bağlı arzu: *Bienvenue au petit Félix! Puisse son nom lui porter bonheur.*

2.5. *Pourvu que* + feil Subjoncti: *En cette Saint-Valentin, je veux exprimer tout mon bonheur d'être avec toi. Pourvu qu'il dure toujours.*

Elliptik cümlələrdən başqa, aşağıdakı sintaktik konstruksiyalar qeydə alınmışdır:

- təkrar: *Sois bénis papa, sois bénis maman, sois bénis mon*

frère, sois bénis ma soeur, reçois aujourd'hui ta bénédiction (texte de chanson);

- sintaktik paralelizm: *Pensez comme un adulte, vivez comme un jeune, conseillez comme un ancien (texte d'une carte de vœux);*

- antiteza və sadalama: *Des sourires, pour chasser la tristesse.*

Aparılmış tədqiqata əsasən fransız dilinin alqış və qarğışlarına dil kateqoriyalarının çox qrammatik təsvirlərində arzunun məhz şəkil kateqoriyasına qoşulmasına baxmayaraq, feil şəkilləri formasında birmənalı morfoloji xarakteristikaların xas olmaması təsdiqini tapır.

Müxtəlif mənbələrdən seçilmiş nümunələr göstərir ki, fransız dilində arzu və istək həmişə şəkil kateqoriyası, morfem tərkibi və ya komponent məzmunu ilə verilmir. Çox zaman arzu mənası kontekstin, intonasianın və tonun köməyi ilə ifadəsini tapır. Bəzi nümunələri nəzərdən keçirək:

- *Seigneur, fait-elle, que Dieu vous l'accorde!* (Roman de Renard)- bu nitq aktında *que Dieu vous l'accorde* frazası qarğışdır. Bu kontekstdəki *l'* əvəzliyi *malheur* – bədbəxtlik sözünü əvəz etmişdir. İfadə kontekst daxilində işləndikdə “Allah sizə bədbəxtlik düşər etsin”, ayrılıqda isə “Allah sizə bunu göndərsin” şəklində tərcümə olunur.

Aşağıdakı parçada alqış mənası intonasianın köməyi ilə ifadəsini tapır: *En toute terre où vous irez, le Seigneur Dieu vous sera un ami vrai!* (Le Roman de Tristan et Iseut). - Göründüyü kimi, burada feil xəbər şəklində gələcək zaman formasında işlənmişdir (futur simple de l'indicatif).

Tədqiqat materialından görünür ki, fransız dilinin arzu bildirən leksik-qrammatik arsenalı rəngarəng və variativdir. Fransız dilində alqış və qarğışların böyük hissəsinin lazım şəklində formalaşmasını (subjonctif) nəzərə alaraq bu variantı əsas, baza variantı, digərlərini isə az məhsuldar hesab etmək olar.

Əksər hallarda fransız dilində alqış və qarğışlar söyləmin emosionallığına və ekspressivliyini gücləndirməyə şərait yaradan “que” hissəciyinin köməyi ilə formalaşır:

Que Dieu reçoive les morts et préserve les vivants! - Qoy Allah ölülərə rəhm eləsin və diriləri saxlasın!

Que Dieu vous guide et vous ramène sain et sauf! - Qoy Allah sizi göndərsin və sizi sağlam və salamat gətirsin!

Bəzi mənbələrdə “que” hissəciyinin işlədilməsi fakültativ səciyyə daşıyır: *(Que) Dieu vous assiste!*; *(Que) Dieu vous bénisse!*

Tədqiqat işində əldə olunmuş qənaətlər dissertasiyasının *nəticə* hissəsində aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir.

Dil mənzərəsinin fraqmenti olan alqış və qarğışlar, bir tərəfdən, xalqın mədəniyyətinin, dünyagörüşünün fundamental əsaslarını əks etdirirsə, digər tərəfdən, onlar qarşılıqlı sosial münasibətləri tənzimləmək, insanın mənəvi dünyasını, onun xeyirxahlıq və pislik haqqında təsəvvürlərini formalaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Fransız dilinin alqış və qarğışları fransız xalqının əxlaqi-etik təsəvvürlərinin transliyası sistemi, onun mədəniyyəti haqqında müəyyən informasiya mənbəyi olan situativ çoxplanlı mətnlər kimi səciyyələndirilə bilər. Alqış və qarğışlar şifahi nitq diskursunda geniş tətbiq olunur. Onların şifahi nitqdə, bədii ədəbiyyat personajlarının dilində işlənməsi dilə dərin nüfuz etməsini göstərir.

Mədəni dəyərli məzmunu təqdim edən fransız alqış və qarğışları fransız mədəniyyət kommunikasiyasının müəyyən koqnitiv modelini təmsil edir, bu və ya digər situasiyada dil daşıyıcılarının dünyanın dil mənzərəsi baxımından davranışı haqqında informasiya verməklə dünyanın konseptual mənzərəsini zənginləşdirir.

Dünyəvi cəmiyyətdə yaşayan fransız xalqı etiket və ənənələrə əməl edir. Bununla yanaşı, fransızların həyatında katolik kilsə böyük rol oynayır. Bunu dissertasiyada verilmiş, Allah, İsus və Müqəddəs Məryəmin adları çəkilən alqış-duaların mətnləri də təsdiq edir.

Tərkibində alqış və qarğışlar olan ilk yazılı abidələrdən biri Bibliyadır. Əhdi-ətiqdə qarğış, əhdi-cədidə isə, alqış daha çox qeydə alınır. Bibliya alqış və qarğışlarının əksəriyyəti aktuallığını itirməmiş, onların müxtəlif şəraitdə funksionallığı qalır, onların çoxu ədəbi abidələrdə istifadə olunmuş və alqış-dualar müxtəlif mətnlərdə və danışmaq dilində indi də işlənməkdədir.

Fransız alqış və qarğışları fransız xalq mədəniyyətinin müəyyən qatı olub, müxtəlif zamanlara aid çoxsaylı elementlərdən ibarətdir. Orta əsrlər mətnlərində qeydə alınan alqış və qarğışların bir hissəsi istifadədən çıxmış, bəzi mətnlər tarixizm və arxaizmə

çevrilmiş, bəziləri dilin passiv leksik qatına keçmiş, digərləri bu gün də işlədilir.

Fransız alqış və qarğışlarının semantik yükü onları təşkil edən leksik vahidlərin müstəqim mənələrindən metaforik və ya emosional-ekspressiv, bəzən istifadə olunan mətnin mənasına aid olmayan mənələrə malikdir. Alqış və qarğışlar leksikanın qədim və spesifik qatlarından biri olub, sözün sehrinə əsaslanır. Onların yaranması və funksionallığı insan təfəkkürü, onun sözün gücünə inamı ilə şərtlənir. Onlar böyük sinergetik diapazona malikdir. Bəzi alqış və qarğışlar nəhəng sinergetik güc daşıyır, kontekst və qeyri-verbal (baxış, jest, mimika, intonasiya) vasitələrlə daha da gücləndirilir, bəziləri isə, nida kimi işlənmə səviyyəsinə qədər neytraldır.

Fransız dilinin alqış və qarğışlarının az olmayan bir qismi Bibliyada, eləcə də, nağıl, əfsanə və qədim eposlarda, həmçinin leksikoqrafik mənbələrdə qeydə alınmışdır. Bu cəhət onların aşkara çıxarılması, qeydiyyata və təhlilini çətinləşdirir.

Fransız dilinin alqış və qarğışları ilahi qüvvələrə müraciətlə seçilməklə yanaşı, gündəlik həyatın hadisə və situasiyaları ilə əlaqələndirilir.

Fransız diskursunda alqış və qarğışlar əksər hallarda insanlara aid olsa da, bəzən arzusun heyvanlara, əşyalara, mücərrəd anlayışlara ünvanlanması da qeydə alınır.

Fransız dilinin alqışlarını nitq etiketinin bir növünə aid etmək olar. Onlar, əsasən, şəraitlə bağlı olur, hadisə prosesi ilə, əlaqələnmə ilə səciyyələnir. Onların arasından salamlama və xudahafizləmə alqışlarını, ənənəvi mərasim alqışlarını, mifik-rəmzi alqışları, alqış-duaları ayırmaq olur.

Fransız alqışları kommunikativ və birləşdirmə kimi əsas funksiyalara malikdir. Onlar şəxslərarası kommunikasiyanın möhkəmlənməsinə kömək edir və ünsiyyəti asanlaşdırır.

Fransız dilində qarğışlar daha çox Bibliyada və dini mətnlərdə, bədii diskursda, xüsusən, orta əsrlər poemalarında, nağıllarda və qəhrəmanlıq eposlarında işlənilir. Müəllif mətnlərində qeydə alınan qarğışlar, əsasən, Bibliya və ümumişlək uzus arzuları əsasında eyni struktur modellərdə və yaxın semantikada yaradılmışdır.

Fransız qarğışlarından əksər hallarda şifahi nitq janrı mətninin modallığını gücləndirən emotiv və ekspressivlər kimi istifadə olunur. Özünü metafora, metonimiya, epitet, antonomaziya, enantosemiya, müqayisə kimi məcazi vasitələrin mövcudluğu ilə nümayiş etdirən dil özünəməxsusluğu da bundan qaynaqlanır.

Qarğışların əsas funksiyası mümkün bəla və bədbəxtliklərin arzulanması olsa da, onların funksional-praqmatik özünəməxsusluğunu daha geniş şəkildə qəbul etməyə əsaslar vardır. Onlar ibrətəməlik, and, emotiv-ekspressiv funksiyaları da daşıyır. Fransız alqış və qarğışlarının mətnləri həcminə, quruluşuna və semantik tamlığına görə fərqlənir. Bu mətnləri müəyyən pozitiv və neqativ emosional vəziyyəti və başqalarına şəxsi münasibəti nümayiş etdirən vasitələr kimi səciyyələndirmək olar.

Fransız alqış və qarğışlarının leksik-semantik və struktur qrammatik xüsusiyyətləri kommunikantların pragmatik niyyətindən birbaşa asılıdır və danışanın kommunikativ niyyətinin reallaşmasına xidmət edir.

Fransız dilində alqış və qarğışların əksəriyyəti subjonctif lazım şəkli ilə formalaşdığına görə, bu model əsas, baza modelidir. Digər variantlar az məhsuldardır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Благопожелание как иллюкутивный акт и его когнитивно-дискурсивные разновидности // – Russia: Philology International scientific journal, – March, – 2019. № 2 (20), – с.55-59. URL: http://en.sciphilology.ru/f/philology_no_2_20_march.pdf
2. Лингвистическая точка зрения на благопожелания в русском и французском языках // – Naxçıvan: Naxçıvan Universiteti, Elmi əsərlər, – 2019. № 1 (12), – s.103-108.
3. Бог как основная доминанта в речевом акте благопожеланий и проклятий во французском и русском языках // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Tədqiqələr, – 2019. № 2, – s.73-77.
4. Мотивы речевого акта благопожеланий во французском языке // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2019. № 6, – s. 44-49.

5. Разновидности иллокутивных актов благопожелания во французском языке // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. № 2, – s. 34-37.
6. Синтаксическая структура эллиптических форм благопожеланий во французском языке // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2019. № 5, – s. 67-73.
7. Особенности речевого акта проклятия в мировом фольклоре и народных поверьях // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2019 № 7, – s. 14-19.
8. Теория речевых актов Дж.Остина и Дж.Серля // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2019. №2, – s. 141-145.
9. Полиинтенциональность пожелания во французском языке // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2019. № 3, – s. 112-115.
10. Salvation and Damnation as a Special Genre of Oral Discourse (based on material of the French language) // – Sylwan, ISI Indexed. Web of science, – 2019. 163 (12), – p. 456-462. URL: http://sylwan.ibles.org/syl/journals/published/1575539491_9Yu_w6.pdf
11. Речевой акт проклятия как проявление вербальной агрессии // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2019. № 8, – s. 21-27.
12. Когнитивная стратегия в дискурсивном пространстве речевого акта благопожеланий во французском языке // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2019. № 9, – s. 43-48.
13. Использование канала TV 5, как один из способов расширения виртуального пространства в процессе преподавания французского языка // Foreign language in the system of secondary and higher education, Materials of the IX international scientific conference, – Prague: – October 1-2, – 2019, – p. 60-63.

14. Речевой акт благопожеланий и проклятий в мировой научной литературе // – NY, United States: American Scientific Journal, – 2019. №31, – p. 55-59. URL: https://american-issue.info/wp-content/uploads/2019/11/american_-31_2_nov_2019.pdf
15. Экспрессивные речевые акты и главные мировые достижения в области их исследования // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2019. № 14, – s. 38-43.
16. Роль изучения французского языка в современном мультикультурном пространстве // Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası ADU, II Beynəlxalq konfrans, – Bakı: –6-8 may, – 2019, – s. 233- 234.
17. Междисциплинарный подход к преподаванию французского языка // Актуальные вопросы развития образования и науки в современном обществе. По материалам научно-практической конференции, – Москва: – 30 ноября, – 2019, – с. 234-238.
18. Необходимость обучения иностранным языкам в рамках инклюзивного образования в современном мультикультуральном обществе // Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası ADU, III Beynəlxalq konfrans, – Bakı: – 5-6 may 2020, – s. 138-139.
19. Семантические особенности речевых актов благопожеланий и проклятий во французском языке // – Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı Qızlar Universiteti. Elmi əsərlər, – 2020. № 1, – s. 82-89.
20. Лексические особенности речевых актов благопожеланий и проклятий во французском языке // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2020. № 1, – s.10-17.
21. Группы агрессивных инвективных формул и их характеристика (на материале французского языка) // – Belarus: MODERN Scientific Researches, INDEXCOPERNICUS, – May, 2020. № 12, – p. 93-99. URL: <https://www.modscires.pro/index.php/msr/issue/view/msr12-03/msr12-03>

22. Оптативная модальность во французских благопожеланиях и проклятиях // MODERN Scientific Researches, Belarus, INDEXCOPERNICUS, – March, – 2020. № 11, – p. 39-45. URL: <https://www.modscires.pro/index.php/msr/issue/view/msr12-03/msr12-03>
23. Проблема перформативности в теории речевых актов // Министерство науки и высшего образования РФ. Ульяновский Государственный Университет. Институт Международных отношений. Материалы 12 Международной научно-практической конференции. – Ульяновск: – 2020, – s. 106-110.
24. Lecture a domicile avec Jules Verne // (Dərs vəsaiti). – Bakı: Mütərcim, – 2020. – 240 s.
25. Значение диахронического фактора в формировании когнитивной парадигмы в современной лингвистике // Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin anadan olmasının 150 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. XXI əsrdə elm və təhsil: nəzəriyyə və təcrübə, – Qars. Türkiyə: – 20-21 fevral, – 2020, – s. 102-106.
26. Традиционно-ритуальные благопожелания во французском языке // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2021. № 1, s.65-78
27. Diachronic Analysis and Deictic Means of French Benevolences and Curses // – Chuzhdoezikovo Obuchenie – Foreign Language Teaching, 2021. Volume 48, Number 2, p.175-182. URL: https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2021/04/Foreign_Language_2_21_Dr.-Nargiz-Seidova.pdf

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 yanvar 2022-ci il tarixində saat 12.00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BED 2.12/1 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "22" dekab 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 22.12.2021

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 67 933 işarə

Tiraj: 30